

GEORG MÜLLERI SAKSA LAENSÕNAD

PAUL ARISTE

WITH A SUMMARY:

THE GERMAN LOANWORDS OF GEORG MÜLLER

TARTU 1940

Eessõna.

Käesoleva töö ülesandeks on anda ülevaade nendest saksa laensõnadest, mis leiduvad 1600. aastast 1606. aastani peetud Georg Mülleri jutlustes. Mülleri jutlustekogu on vanim ulatuslikum eesti keele mälestusmärk rikkaliku sõnavaraga, kus saksa keelest tulnud laensõnadegi arv ei ole väike. Jutlustes leiduvad laensõnad on selle poolest tähtsad, et nende põhjal võib öelda kõigepealt juba sedagi, et paljud praeguses eesti keeleuusus harilikud saksa laenud olid kõige hiljemalt 17. sajandi alguseks täiesti kodunenud ning kujult eestistunud. Ka Mülleri jutlustest vanemates keelemälestistes, mis põlvnevad 16. sajandist, võib kohata saksa keelest saadud laensõnu, nende hulk ei ole aga kuigi suur, sest tolle sajandi tekstid, mis on säilinud meie päevini, on üldse vähesed ning pealegi väga piiratud sõnavaraga.

„Neununddreissig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600—1606“ on 1891. aastal trükitud avaldanud Villem Reiman (Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Fünfzehnter Band). Seda väljaannet on kasutatud alljärgneva ülevaate koostamisel. Ulatuslikus eessõnas puudutab Reiman Mülleril esinevat saksa keele mõjugi. Lk. XXXVII jj-d on öeldud muuseas:

„Bei flüchtiger Einsichtnahme freilich gewinnt man nicht gerade den Eindruck, dass diese rauhe Schale einen Kern genuin estnischer Sprache in sich birgt. Man muss sich oft durch ein dichtes Gestrüpp fremdartiger Wendungen durcharbeiten, bis wieder die reinen Klänge heimischer Rede silberhell ans Ohr schlagen. Ganz abgesehen von den unzähligen deutschen und lateinischen Citaten und Ausführungen stossen wir auf Schritt und Tritt auf eine Phrasologie, die trotz ihres estnischen Gewandes den Stempel fremder Herkunft auf der Stirn trägt, und auf jede[r] Seite begegnen wir deutschen Vocabeln, die der Verfasser ohne Bedenken unverändert in den estnischen Text einschwärzt.“

Sellele drastilisele otsusele lisab Reiman siiski põhjendatud vastuväite:

„Doch sei man nicht zu rasch mit einer wegwerfenden Beurtheilung bei der Hand. Erstens ist nicht zu vergessen, dass dem Verfasser als einem

saksa keelt kõnelevate maavallutajate kaudu. Kõigest hoolimata mõiste ja selle tähistaja sõna rändavad siiski peamiselt käsikäes.

Juba enne jutluste väljaandmist oli Reiman samu asju Mülleri laensõnade kohta konstateerinud õpetatud Eesti Seltsis peetud koosolekul. Vt. selle kohta SbGEG 1890 (Tartu 1891), lk. 101 jj. Reimani arvamusi on kopeerinud nooremad autorid, kes siin-seal on lühidalt Mülleri keele kohta sõna võtnud. Et aga ükski neist pole lisanud midagi oluliselt uut, pole põhjust neid siinkohal esile tuua.

Peale laensõnade võib Mülleri keeles kohata muudki saksa mõju, nagu saksapäraseid konstruktsioone ja tõlkelaenusid. Nende kohta ütleb Reiman lk. XXXIX:

„Mehr störend jedoch als solche vereinzelt Entlehnungen sind die gewaltsam herübergenommenen Redewendungen, welche dem Esten zum Theil ganz unverständlich sind und deren Sinn erst durch wörtliche Rückübersetzung ins Deutsche zu ermitteln ist, so z. B. *tõma on heud üllestechnut* (sie hat sich aufgemacht), *ümberantuff* (umgeben sein von etwas), *veita paia* (auslegen, erklären), *oume mennemene* (Ausgang), *oumpeiti* (draussen).“

Alljärgnevas kirjutises jäetakse kõrvale saksa tõlkelaenud ja piirdutakse üksnes laensõnadega. Jutlustes leiduvad laensõnad on esitatud konteksis. Lausenäite järel olev number osutab lehekülge, millel sõna esineb Reimani väljaandes. Nendest laensõnadest, mis on Mülleril õige harilikud, on toodud ainult tüüpilisemaid näiteid. Haruldasematest sõnadest on esitatud enam-vähem kõik esinemisjuhud.

Sõnaloend.

aflaat 'pattudeandeksandmine, indulgentsia' 155 je Kurratu Niffate niuf Toivutuše prašt iornuth < as. *aflāt* 'Ablass, indulgentia, remissio peccatorum'. — EK 1929, 11; Schlüter SbGEG 1909, 16; Kettunen LW 205.

ah (interjektsioon) 46 Ach Armas Jiffandt niuf Jumal, 51 Ach Jiffandt, Mina oia sinu Dune parte, 181 Ach sinu Armutline Laywane Jša, 329 Ach Jiffandt Jiffandt < as. *ach* 'Ausruf des Verlangens, der Bewunderung, des Schmerzes u. s. w.' Mülleril enesel esineb 292 üs. sõnana *Ach Herre straffe mich nicht*. — Streng NRL 2; Sehwers SKhU 1; Kettunen LW 6.

altar 93 Ja je Ninningkas David on kaas Vanliat jen Altary iure iædmuth, 109 eefst je Altary ces ollen jeiõunth, 178 niuf jen Kõrgke Altare < as. *altar, alter* 'Altar'. — Schlüter SbGEG 1909, 42; Streng NRL 5; Kettunen LW 18; Donner VEtFW 8. — Vt. märkust 1.

amet 8 sinu taema oma Ameti iše aštis, 52 taema Nütluß Amet, 81 lebby jen Nütluše Ameti, 94 Taema olta mea Ametu jiddes taema eales on, 117 Niuf on kaas õhe eife Niiti Inimeše Amet, 259 mea Jumal sinu parte sinu Ameti jiddes lefitab, 310 taema Amet niuf Tõh, 327 Taema piddab oma Ameti niuf kuzmeše iše icema, 328 jubre niuf ražeta Ameti iše tahat kuzuda, 340 je Põha Nütlus Ammeti amvustame. Pandagu eraldi tähele liitsõna: 88 moõne amvus Ametmees, 94 õr Ametmees < as. *ammet* (s. v. *ambacht*) 'ein Handwerk, die Handwerkszunft, Amt jne.' Üs. sõnana esineb Mülleril 293 *ihre Ampt*. — Schlüter SbGEG 1909, 43; Streng NRL 6; Sehwers SKhU 2; Kettunen LW 9; Donner VEtFW 8.

anker 'ankur' 300 piddab ... je eife Plicht Anker ollema < as. *anker* 'Anker, jede ankerartige Verklammerung'. — Schlüter SbGEG 1909, 44; Streng NRL 7; Sehwers SKhU 3; Kettunen LW 19; Donner VEtFW 9.

apostel 18 jē Põha Apostle Pauluše faas, 55 Minkprast niida paiatab se Põha Apostel, 65 lebby neute Apostlide, 67 nind omalle Apostlille feidnuit, 148 jē Põha Apostle Pauluše faas ihaštada nind iulfeiti ütrelde, 332 jē Põha Apostle Pauluše ümberpõrdmešt, 333 tæma jæab nemat õchē Apostlix nind Oppiax, 335 nind Jumal tachtris tedda õchē juhrembar Apostelix teha. Ühe korra esineb see sõna ka eestistatud kujul: 330 oma Postlilt fūjīs < as. Lasch-Borchling MNW *apostel, appostel(e)* 'Apostel, Sendbote'. — Sehwers SKhU 4; EK 1924, 174 jj.-d.; Donner VETFW 10.

arst 14 Mink et eb neute temelle õchtefit Arste waya olle, 66 õx Hēc Arjt, 170 feid Arjit nind Wanambat, 178 tæma on se eife Arjt < *arste* 'Arzt'. Sõna esineb ka teisel kujul, mis osutab laenamist üs-st: 175 fujj pāneb se Arjt fš õche juhre Plastre, 254 neute Arjtide iures abby õymuth, Ja õx trõstlik founē on se eife heuge arjt < üs. *Arzt*; Müller 168 *Vnfer Artzt*. — Sehwers SKhU 6; Schlüter SbGEG 1903, 40; Kettunen LW 14, 15.

begäärima 'soovima, ihaldama' 137 meä tæma Südda eales begerib, 184 Jumalalt jefama ašja begehime < as. Lasch-Borchling MNW *begēren* 'begehren, fordern'. — Vt. märkust 2.

blöömike 'lilleke' 211 Keid Viha on fudt se Heyn, nind feid tæma Auwo on fudt se Blöömikene se Welia pæl. Se Heyn fūwab erra, se blöömikene fullub erra, 219 Job nymetab õche Inimeše õchē Blöömikešer < as. *blomeken* demin. 'Blümchen'.

doh vt. **toh**.

eksempl 'eeskuju, näide, näidis' 21 et næmat tæma Exemplit prašt, viddawat faas jē Jhanda pæle lothma, 70 Muidt meil Exēplit omat, 86 wõyra Nachwa Exemplit, 127 paluu Exempla et niūstust, 146 Šest on meil õx faunis Exempel, 160 fuy meile needt Hystoriat nind Exemplit, 257 neute Põhade Inimeše Exemplitde pæle, 290 Šest on meil õx ellaw Exempel, 294 Nedt juhret nind hirmsat Muchtuše Exemplit, 312 Mink tahab se wana Simeon meit oma Exemplit faas oppeta nind mainita, 340 Mink se Põha Apostle Pauluše Exempele prašt feune < as. Lasch-Borchling MNW *exempel* 'Beispiel, Muster, Vorbild; im besonderen belehrende, in Predigttexte eingeführte Erzählung als Beispiel, Predigtmärlein'. Mülleril enesel esineb 171 *Wie wir des viele Exempla haben*.

epistel 1 neet Euangeliumit, Epistlit, nind muhd faunit Dammolautut iše feednuit < as. *epistole* 'Epistel'; Lasch-Borchling MNW *epistel(e)* 'Epistel'. — Streng NRL 17.

evangeelium 1 neet Euangeliumit, 14 Nente Wajstete iaab je Euangelium kuletuth, 35 lebbi je Euangeliumi paistufe, 67 ien Pöha Euangeliumi Oppetufe ije oppenut < as. Lasch-Borchling MNW *ewangelium*. Müller 334 *Ds Euangelium*. — Streng NRL 18.

evangelist 31 Nink firintab faas je Euangelist, 41 firintawat needt Euangelistit, 48 Nudt meile needt Euangelistet firintawat < as. Lasch-Borchling MNW *ewangeliste* 'Evangelist'. Müller 258 üs. *In den Evangelisten lesen wir*.

fordeenima vt. teenima.

fordeenistus vt. teenistus.

fordeenst vt. teenistus.

forskoonima 'armu heitma, säästma' 130 Semp: eb vor-schone Inmall mitte je Pañige Alma, eth müth Junt: meidit yschouib < as. *vorschonon* 'verschonen', *vorschoninge* 'Verschonung'. — Märkus 3.

Frankriik 'Prantsusmaa' 207 fuy fs je Stüüingta Franckife Maast, je Franckife Stüüingtas < as. *Frankrike*.

föörspiraaker 'eestkostja' 174 ia je eite Vorspraaker ou < as. *vorsprake* 'Fürsprecher, Advocat, Sachwalter, Vertheidiger jne.' Eestis olev laen eeldab lähtumist < *vörspräker*. — Märkus 3.

föörviitima 'ette heitma' 306 Wina eb vorwytte fs minu Jumaalalle mitte, eth täma oma Abby faas pißuth faawa wibixe < as. *vorwiten* 'vorwerfen, vorrücken, hohnsprechen'. — Märkus 3.

gehoorsam 'sõnakuulelik, kuulekas' 34 nink olli gehorjam anna riiti Surma ije, 83 kumba täma fulnut nink gehorjam oluut ou < Lasch-Borchling MNW *gehörsam* 'gehorsam, hörend auf'. — Vt. märkust 2.

günnima 'soovima, soodama' 76 jelle wayse Juimeje Suggule mitte günnimuth, 124 jelle toyjelle jejama hæd günnima, 213 is günni tämalle je Öune mitte < as. *gunnen* 'gönnen, verstatten, gewähren'. — Sehwers SKhU 39. Vrd. Wiedemann EWb *künnama* 'gönnen' tolaeegse kirjakeele neologismina; Schlüter SbGEG 1909, 40. — Märkus 2, 3.

haamer 'vasar' 299 Nloppe wachwajte je Paltwe Hamere fs < *hamer* 'Hammer'. Kriips tähe *m* kohal osutab seda, et konsonant on pikk ja eelnev *a* lühike. Seega siis on hääldatud *hammer*. Wiedemann EWb tunnebki kõrvuti *haamer* ja *hamber* 'Hammer'. Lühike vokaal sunnib arvama, et laenuandjana peaks kõige-

pealt üs. arvesse tulema. Siiski ei ole tingimata tarvilik laenuallikaks arvata üs-t, sest balti-as-s näib olevat olnud lühike vokaal ka sõna *kamber* vastes (vt. allpool). — Schlüter SbGEG 1909, 17, 20, 25, 43; Sehwers SKhU 6; Saareste LV 206; Wiget SbGEG 1927, 267; Kettunen LW 267; Donner VEtFW 27.

heilant 'õnnistegija' 292 Seit, eth meddy 3jj: nind Heylandt feike Alma Inimeste Pattude eddeft on maxnuth < as., üs. *Heiland* (Kluge EtWb). Üs. sõnana esineb Müller 288 *Tröfte Vos Gott vnser Heyland*.

hissooria 'lugu, jutustis, ajalugu' 40 Nüit ollet teye H. H. enue sõhna feft Euangeliumi Oppetufest, fen kanny Hissoria fulnut, 86 wõhna Nachwa Exemplit nind Hystoriat, 273 Sejana opped meile fe Hissoria, 277 õhe kanni Hissoria, 333 Nind omat faas jēimaye Hissoria jiddes. See ladina algupäraga sõna on eesti keelde võinud tulla kõigepealt just as. kaudu. Biblia 1599 *Historien Register*. — Donner VEtFW 43.

hoov 'õu' 125 on meddy How nind Maya < *hof* 'Hof, der (meist umschlossener) Raum neben einem Gebäude oder um dasselbe'. — Sehwers SKhU 148; Streng NRL 34, 38; Ojansuu SUSA XXIII 13, 5; Donner VEtFW 47.

härä 108 eth Ümis H: Balhar nind H: Johan ? < as. *here, her* 'Herr, besonders Titel der Adlichen, Richter und Geistlichen'. Kahjuks ei esine sõna tervelt väljakirjutatuna, vaid ainult siin esitatud lühendis. — Schlüter SbGEG 1909, 13; Streng NRL 31 jj.; Donner VEtFW 38.

hühler 'silmakirjateener' 318 Perraft omat faas feid Hühlerit, nind Phariseirit Ebbauschufset, fe eb mitte fen Jffanda Christusfe Werdenste nind Surma, moito oma heñesa waggaduße nind hee töh päre lotwat < as. *hucheler, hugeler* 'Heuchler'.

iisrael 'juut; jumala äravalitsetu' 27 Wymflet mainitab fe Põha David Israelli, fe on fe põha rüsti Kirik, 124 kudt täma neute Israelly Nachwa iures on ellanuth, 128 needt Israelly Lapset, 150 eth neute Israelly Lapjede Jumall weel ellab, 196 eth jina Israelly Jumal ollet, 310 nind Israelly, fe on, feid vskulijet Inimestet. On usutav, et see kiriklik oskussõna on eesti keeles saanud tuttavaks just as. kaudu, vrd. Biblia 1599 *Israel*.

ingel 5 mitte õhox Englix, õlle feike Englide, 7 ny pea kny fe Neugifene Maria feft Englifit olli kuelnut, 13 Nui tahax fe Engel iüttelda,

31 Metiaudet paiaatab je Engel Josephhe wašto, 52 mündfariuse fuhre röymu needt Englit omat fulutauut, 58 Piddawat hend toch needt Englit se(n) vlle imetellema, 61 kumalle neist Englit v̄r jefaru fuhr röym olli fulututh, 153 eb mitte v̄che Engly echf v̄che Juimeše, 187 Juimeše echf Engle feel eb moy mitte errapaiatada, 271 Engli Kelede fs v̄vaxir tañama, 314 niuf eb mitte, tudr v̄r Engel ellauut, 333 is lefita faas v̄vxit Engly, 334 echf ta-ma Engli Taywašt maha lefitab < as. *engel* 'Engel'. Üs. sōnana esineb Mülleril enesel 213 *mit einē Engel*, 244 *Vnd die Engel rieffen dabei aus.* — Schlüter SbGEG 1909, 19; Streng NRL 17; Sehwers SKhU 32; Kettunen LW 46; Donner VEtFW 19.

israeliit 'usklik kristlane' 27 kumb needt eifet J̄sraellitit omat, 309 kumba v̄aše nedt J̄sraelitit, d̄s jeind alle Otenbige Christen, hošsen sošsen, muu nedt eifet J̄sraeliterit. Vt. märkust sōna **iisrael** kohta. Biblia 1599 esineb *ware Israeliter*.

ja 24 ia tudr je Zit piddama, 174 ia je eife Vorvrafer ou, 219 ia v̄r igta Juim., 220 ia vlle ta-ma melar, 229 ia nedt eifet Niiti weliel niif Niiti Sešarat, 278 ia jel kombel ehituth, 315 ia je Surm eb pidda vlle nente mitte walligema. Sōna on jutlustekogus õigegi haruldane. Harilikult esineb Mülleril niuf. On raske õelda, kas see sōna on tingimata saksast laenatud, kuid vähemalt näib tõenäolina olevat, et saksa keel on avaldanud mõju tema levimiseks. Pandagu selleks kõigepealt tähele samas jutlustekogus esinevaid saksakeelseid või kahekeelseid lauseid: 115 *Ja sie wünschēn d̄s ihu alle seine werck loben*, 179 *Ja, Weñ es G: wille*, 209 *mea doch sinu, Minu*, ia v̄uſer aller Leben, auff dieſer Welt iſt, 214 *Saidt ſina niif Mina*, ia wir alle, 222 *od' ſtirbe ia bald im erſten bade*, 288 *heute*, ia allezeit, 291 *vud ich*, ia alle Weñſchen. Vrd. as. *ja* 'Interj. der Affirmation mit pronominal. Wiederholung des Hauptbegriffes der Frage', *Morgen al den dach wult by my bliven? Jesus sede: leve moder, ja ik. Peter, mynneſtu my? Ja ik, here. Ja, bi minen eren, darto swere ik bi miner krone, dat etc.* — Streng NRL 42; EK 1923, 146 jj.; Kettunen LW 83; Donner VEtFW 64.

jesuüiter 'jesuüit' 319 neist J̄esuüiterišt, 320 Meet juhret Põhat J̄esuüiterit niuf Mufat. Nagu osutab tuletis *-er*, on sōna eesti keelde tulnud saksa keelest ja arvatavasti as-st < *jesuiter*.

juuda 'juut' 1 Juda mää, 14 Ta-ma olka Juda niuf Paqšana Engguit, 36 Et Jumal jelle Juda Nachwalle oma Šana on lašknut fulua, 40 Juda rachwa eš, 118 Šejama tumištawat meddy faas Judat

ninet Türefit, 119 ninet eb mitte Juda eht Türcf Nachwa æjt peetuth fama, kuy needt Türefit ninet Judat, 149 nente Juda R: Kirckode fiddes, 318 Tæma olfa Paqfana Türcfi, eht Juda Sugguift. Ladina algupäräga *Juda* on eesti keelde võinud tulla eeskätt as. kaudu, nagu paljud muudki piiblivaljendid. Biblia 1599 *Wedder Juda vnde Jerufalem.* — Schlüter SbGEG 1909, 41; Donner VEtFW 73, 74.

kaarman 'voorimees' 94 Ja v̄x Kaarmañe Pois oma Perræmehe Hobbofe pael < as. *kârman* 'Kärner'. — Schlüter SbGEG 1909, 17, 43.

kalileer 'kalilealane' 130 etj needtjinaget Galileerit feife toiste Galileeridde eddest omat Pattuñhet Inimeñhet oluuth < as. Biblia 1599 Markus XIV 70 *Wente du bist ein Galileer.* Mülleril 130 on üs. *von den Galileern.*

kamber 12 v̄che Pijsõfeje Kambre eht tubba ollexit iijje kuthnut, 33 et næmat tæmalle v̄che pijsõfeje Soia Kambre ollexit anduut, 34 minu Kambride fiddes, 299 tæma Rika warra Kambre ette, 317 Meye Kambrit omat tewš hüydt < as. *kamer* 'Kammer'. Eesti keeles esinev lühivokaalne kuju *kamber* eeldab lähtumist < as. *kammer*. Ka läti keeles on Sehwers SKhU 45 *kāmbaris* 'Kammer'. — Schlüter SbGEG 1909, 28, 44; Streng NRL 48; Kettunen LW 149; Donner VEtFW 88.

kapiitel 'peatükk' 53 v̄dixja Capitli fiddes, Scitzme Capitli fiddes, V̄dixja Capitli fiddes < as. *kapittel, capitel, capittel* mitmes tähenduses. — Streng NRL 54.

kapp 'mantelkuub' 155 Moñitadt omat hend nente Mufade Kap-pide ts̄ lafctnuuth maha mattada < as. *kappe* 'langes Oberkleid, das den Kopf bedecken kann, bes. Mönchgewand, Kutte; später die Kopfbedeckung allein'.

kardinal 90 feif need Cardinalit < as. Mackensen BT 24 Tallinna surmatantsust *Volge my, her kardinale!* — Sehwers SKhU 333.

katekismus 45 meddu Põha Catechismo Oppetuñejt, 46 meddu Põha Catechismo Oppetuñje fiddes, 107 meddu Põha Catechismo Oppetuñje faas, 112 meddu Põha Catechismi Oppetuñje fiddes, 113 meddu Põha Catechismi Oppetuñje faas, 197 m̄d ts̄ je Zapfe Catechijm. Peab arvama, et seegi ladina päritoluga kiriklik oskussõna on saanud eestlasele tuttavaks as. kaudu. — Schlüter SbGEG 1909, 23, 43.

keed 'kett' 22 niinc mina ollen funnarduth jeufinage rašeda Raufedide jiddes < as. *kedene, kede* 'Kette'. — Schlüter SbGEG 1909, 21, 25; Sehwers SKhU 64; Ojansuu SUSa XXIII 13, 3; Kettunen LW 116, 372.

keemel vt. **skeemel**.

keiser 5 Tæma olfa Keiser, Keisingfas, Kurjt, 91 seu Kõmery Keisere, 122 eth faas v̄r Paqfana Pamees omale Keiserille ou firintauuth, 123 Keidit niith se Keiser oma Pamehe Kamato olly lugfenuth, juš firintis se Keiser iclls, 206 nente Keiseride < as. *keiser* 'Kaiser'. — Schlüter SbGEG 1909, 43; Streng NRL 58; Sehwers SKhU 63; Kettunen LW 118; Donner VEtFW 104.

kek 'narr' 156 Juimeite fedide Sædtuše waita, 155 fedu maugfu, 306 Tæsti se eb olle minil mitte v̄r Keefimængf < as. *geck* 'thörricht, närrisch; Thor, Narr'. — Ojansuu SKTT 147; Sehwers SKhU 43; Kettunen LW 56; Donner VEtFW 104.

kelder 255 Ollo Kellere siše, Ollo Kelleri jees < as. *keller*, *kelder* 'Keller, als Gefängnis'. — Schlüter SbGEG 1909, 28, 44; Streng NRL 59; Sehwers SKhU 63; Kettunen LW 114, 117; Donner VEtFW 105.

kinkima 62 Kæ meile oma Arma Mino Pova omajt juhreit rochfest Armujt ou andnut niinc jchenfenut, 63 omajt juhreit rochfest heldejt Armujt jchenfenut niinc andnut ou, 102 meca tæma meile jchenfenut ou < *schenken* 'schenken, geben'. — Schlüter SbGEG 1909, 25; Sehwers SKhU 133; Kettunen LW 396; Donner VEtFW 106. — Märkus 4.

klaas 177 fuy v̄r Quos Glasfafen, 211 fuy lebby v̄che Glasje Afna, welia watab < *glas* 'Glas'. Eesti sõna osutub, et balti-as-s on hääldatud pika vokaaliga *glās*. — Schlüter SbGEG 1909, 17, 20, 25; Streng NRL 95; Sehwers SKhU 36; Kettunen LW 59; Donner VEtFW 168.

klenöödie 'aare' 125 se eide niic feide forgfemb Ande niinc Klenöödie, 132 ou se eide niic feide forgfemb Ande niic Klenöödie, 140 niic feide kallimba Klenöödie < *klénode, kleinode, klenodien* 'kleines Ding, unbedeutende Sache, Kleinigkeiten überhaupt, kleine Abgabe, Geschenk, Frohnzins, feine Kunstarbeit (besonders von Goldschmiedesachen), Kleinod' jne. — Streng NRL 66; Sehwers SKhU 50.

kloppima 299 Kloppe machwaste se Palwe Hamere fs < *kloppen* 'klopfen'. — Kettunen LW 140.

kuntskop 'teade, teadaanne' 213 juß thõbi tamalle je kund-
schop < as. *kun(t)schap*, *kon(t)schap*, *conscop*, *kunschop* jne.
'Kenntnis, Kenntnismahme, Kundschaft' jne. — Schlüter
SbGEG 1909, 40; Streng NRL 82. — Märkus 4.

käärima 309 erranes tema pañjub nind geñib igepew ridañti
< as. *geren* 'gähren'. — Schlüter SbGEG 1909, 20, 25, 31;
Kettunen LW 67. — Märkus 2.

kört 'põll' 42 nind tegiñit heñefalle Schõrti < as. *schorte*
'Schurz, Schürze; als Theil der Rüstung der den Unterleib deckte,
Panzerschurz'. — Schlüter SbGEG 1909, 44; EK 1922, 19;
Saareste LV 166; Wiget SbGEG 1927, 268; Kettunen
LW 122, 179; Donner VEtFW 161. — Märkus 3, 4.

köstlik 'kallis' 81 minu Eiddame kõñtlic Cron, 122 ou õr kõñtlic
aõõ, 217 Ja weñti õr kannis nind kõñtlic Eñlo. Sõna põlvneb arvata-
vasti as-st < *kost(e)lik* 'köstlich, was viel kostet, Kosten verur-
sachend'. Üs. sõnana esineb Mülleril 217 *ein fein köstlich*
leben. — Märkus 3.

künstlik 'osav' 93 je feide künñtlicñub Meister, je feide parremb
nind künñtlicñub Meister < as. *kunstlik* 'künstlich, geschickt'. —
Märkus 3.

laat vt. **aflaat**.

lamm 'pori, muda' 299 mina wayõ õche jügõewa Schlaam, fuß eb
Põchia õlle < Kluge EtWb üs. *Schlamm*; as. *slam* 'Schlamm'.

lantskneht 'palgasõdur' 226 juß piddat teõ õlle melda: neife
Landesfuechtile nente künv raha audma, 231 piddawat fõ je Riñti Landes-
fueht, nind nedt eifet Riñtifandiat õllema < as. *landesknecht*, *lans-
knechtz* 'Bewaffneter zu Fuss (im Dienst eines Landesfürsten)'.

lappima 'paikama' 220 lajõde heñds lappida fuñ õr wañia Ruc
jaab lappituth < as. *lappen* 'durch Aufsetzen eines Lappens aus-
bessern, flicken, aus Stücken zusammensetzen; dann überhaupt
ausbessern'. — Ojansuu SKTT 156; Kettunen LW 184;
Donner VEtFW 168.

leer 'õpp, õpetus' 34 Mincperrast je Leerpois eb õlle mitte õlle
tama Meñtri, 336 eb faas mitte je Apostel (parandatud: Leer Pois)
parremb fui tama Meister < as. *lere* 'Lehre, Unterricht', *ler(e)knap*
'Lehrjunge'.

Liiflant 'Liivimaa' 86 nind Lufflande Mää paet, 88 etõ Luff-
landt õr sejarn kannis Mää ou õlmut, 262 meddu Lufflande Maa pa-
tt, 288 jelle Wanfelle erraricututh Lufflande Maale < as. *Liflant*, *Lyflant*.

liikpajatus 'võrdlus, tähendamissõna', 237 Se Prophet Zacharias fuy fõ Malachias, nimerawat je Riisti, üheḡ puchtaḡ peḡemeḡeḡ, kumba Lieckpaiatuḡe næmat omat wottuuth, üheḡst Kullaiḡpaait. Sõna esimene osis < as. *lik, like* 'gleich, eben, gerade, nicht krumm; übertr. gleich, ähnlich', *likwort* 'Gleichnis', *likenisse* 'Gleichnis'.

loorber 332 nincḡ padatis fui vḡ Loerber Puh < as. *lôrbere*. — Kettunen LW 208; Sehwers SKhU 74; Streng NRL 96.

lust 'rõõm, lõbu, himu, lust' 125 juḡ pidda meye juḡre Luiti nincḡ hḡmo faas Jumala Sana tagfa nowdma, 139 ny juḡre luiti nincḡ rõvnu fõ, 142 Se on seu Kõchiretti Süddame Luiti, 222 Nincḡ neute Liha Luiti hḡmo tagfa nowduuth, 316 je faanis Luistiḡud nincḡ Paradyḡs, Kõõma Luiti piddawat seu Jiffanda Keiḡtude siddes, 319 hee meele nincḡ luiti praḡt, 321 nincḡpraḡt vḡ igfa mees luiti Jumala Sanaḡt piddab piddama, 339 nincḡ feide Liha luiti, feide Alma Luiti < as. *lust* 'Lust, Begehren'. — Schlüter SbGEG 1909, 19, 40; Streng NRL 105; Sehwers SKhU 75; Kettunen LW 209; Donner VETFW 190.

lutteraan 'luterlane' 207 eth næmat ned Lutteranit, nedt olle meye, fe meil je Jumala S: jehḡfeiti on, tachtit erratap: Sõna lähtekohaks on arvatavasti as. *lutterân*.

lõvi 70 Se Prophet Daniel neute Louvehauwade siddes, 79 fe Karrud nincḡ Louvit õllevoituut omat < as. *louwe, lauwe, lowe, lewe* 'Löwe'. — Schlüter SbGEG 1909, 43; Sehwers SKhU 69; Kettunen LW 203. — Märkus 6.

maaler 243 eth nedt Malerit seu Jff: Uḡm ühe piḡofeḡe nincḡ fauny Vapḡe jarnax, omat malinuuth < as. *maler* 'Maler, pictor'. — Schlüter SbGEG 1909, 43; Streng NRL 110; Sehwers SKhU 77; Kettunen LW 229.

maalima 52 malib faas feideḡe Inimeḡe silmade ette, 188 Ja jesiḡane eḡimene Verḡ malib meddy silmade ette, 204 Nedtjuaḡzet Sanaḡ M. N. malivat meddy Silmade ette, 209 malib nincḡ firiutab je Jumala Mees Mojes, meddy feideḡe Silmade ette, 221 jaab meddy Silmade ette malinuuth < as. *malen* 'malen, pingere'. — Schlüter SbGEG 1909, 20, 31; Streng NRL 110 jj.; Sehwers SKhU 77; Donner VETFW 195.

maat 'mõõt' 249 Jumal annab nincḡ iaab ühe igfa Inimeḡelle oma mate, fuy paliu, nincḡ meä taḡma peab kaḡatama, 241 taḡma fõrab meidt je Kuttuleiva fõ, nincḡ iotab meidt ühe teḡwe Mate < as. *mate* 'Mass'.

mantel 257 eife niinda kuy jina nüüth je Nijiti kuwe, eckf je Nijiti mantle kañat, 292 Armuliko Tiwade ninc Mantle alla, 297 Kuy meye hend jen keife wagtewama Jumala Jjja ta-ma Armuliko Mantle alla petame, 301 Medjamat jinu Armuliko Mantle ks fimi fattat < as. *mantel* 'Mantel'. — Schlüter SbGEG 1909, 18, 44; Sehwers SKhU 79; Kettunen LW 216.

meister 10 eckf öy Meister ta-ma Jallaft, 13 Kndt je Meister jē Cebr. ramato jiddes [paiaab] iütēb, 34 ölle ta-ma Meistri, 46 jühr ninc forgt Meister, 93 je keife parremb ninc Künstlikimb Meister, 107 eth Jumal Pöha W: iße je eife Meister on oluuth, 230 oma Arma Jjanda ninc Meistre ks, 258 Jöye jina jen Ellawa Jumala iure, ke je Ainus Meister on awitamas, 336 Müncpraft je Sullane eb ölle mitte parremb fui ta-ma Jjant, eb faas mitte je Apostal (parandatud: Lēer Pois) parremb fui ta-ma Meister < as. *mester*, *meister* 'Meister, jeder Vorsteher, Herr, Aufseher', 'Ehrevoller Titel für Gelehrte, besonders Ärzte'. Üs. sönana on Mülleril näit. 71 *irer aller Meister*. — Schlüter SbGEG 1909, 43; Streng NRL 120 jj.; Sehwers SKhU 78, 79; Kettunen LW 220; Donner VEtFW 204.

mess 'missa' 155 Moñkat omat muhðjarnaft fech mängtu mottel-uth ninc ijje jaduuth, kuy jaf omat, je Henge [Meß] Meß, 320 et namat feck Öh jiddes öllestoußwat, luggema, laulma Meßi piddama < as. *messe*. — Streng NRL 120; Sehwers SKhU 80; Donner VEtFW 204.

märk 123 mea merck eckf tüüßtacht je on, 131 mea jüß je eife merck ninc Tüüßtacht on, 335 Sju piddame meye faas miit tädma ninc merkille paunema < as. *merk* 'Zeichen'. — Schlüter SbGEG 1909, 18, 31; Streng NRL 118; Sehwers SKhU 79; Kettunen LW 219 jj.; Donner VEtFW 203. — Märkus 5.

märkama 21 ninc ta-ma Kowat lajex merkada mebbu Palwe pale, Sju arnu Kowat fena minu pöhle, ninc merkfa minu Palwet, 108 Kuy meye eifesi nente Sanade pale merkame, 112 eth faas je Kühr Nachwas woywat merkada, ninc mäerkab ned Saniat, 299 muto tahax Oma Armuliko Kowat lajete merkada jinu Palwe pale, 300 Münc ta-ma Kowadt lajete merkada ta-ma palwe pale < as. *merken* '(auf)merken'. — Streng NRL 120; Sehwers SKhU 79; Schlüter SbGEG 1909, 31; Donner VEtFW 203. Üs. sönana esineb Mülleril 303 *Mercke diß woll*. — Märkus 5.

märtel 'märter, märtüür' 73 Keife nente Patriarchil, Prophetil, Apostalil ninc Miertseril, eb ölle mitte rahwo olunt, 100 kudt jaf omat

oluuth ned Wertlerit < as. *martelere, mertelere* 'Märtyrer'. — Streng NRL 117. Üs. sõnana on Mülleril 243 *an den Heiligen Märterern*. — Märkus 5.

mörder 'mõrtsukas' 65 nind laheb hend ipe fest nente Mõrdridte festa sen Rysii Ladwa peel erratappada, 178 meye fest Põrkult Mõrdrit... ollene januth, 188 nedt eifedt Wainulifudt fuy fs Hivolifudt Mõrdrit, 307 fuy õg eife hirmus Mõrdre hand < as. *morder* 'Mörder'. — Sehwers SKhU 79; Schlüter SbGEG 1909, 30, 31, 41. — Märkus 3, 6.

mükkama 'ehtima' 99 eth eb nemat hend mitte woy lifuda eht õlles mükfada < as. *smucken* 'smuck machen, schmücken'. — Sehwers SKhU 112; Schlüter SbGEG 1909, 40. — Märkus 3.

mündrik 'paadimees' 87 nind faas ny mouda Mündrito Ptit < as. *munderke* '„Mündrich“; in Reval noch heute die Benennung für die Bootführer, welche Waren, Ballast u. s. w. vom Ufer an Bord des Schiffes bringen und umgekehrt vom Schiffe ans Land bringen'. — Märkus 3.

müür 206 õg Tulline Mühr, 306 fuy õg findel Mühr < as. *mure* 'Mauer'. — Schlüter SbGEG 1909, 40; Streng NRL 126; Sehwers SKhU 82; Kettunen LW 226; Donner VETFW 214. — Märkus 3.

naaber 130 meddy naber < as. *naber* 'Nachbar'. — Streng NRL 129 jj.; Sehwers SKhU 83; Schlüter SbGEG 1909, 26; Kettunen LW 252; Donner VETFW 218.

narr 120 meye ollene njaranajet hulluth Narrit < as. *narre* 'Narr'. — Streng NRL 130; Sehwers SKhU 82; Kettunen LW 253; Donner VETFW 220.

nüpike 'kerge hoop' 181 pea meye õg küppifene tæma Nanna ette lõhna < as. *knipken* 'das Schnellen mit dem Finger, Fingerknips'. — Sehwers SKhU 55. — Märkus 7.

ohver 23 Mea on fæarn andexandmene moito, fuy se eife Offer? fumb meddy eddeji on õlles offertuth?, 173 nind lebby se aino Offer, 269 mea se eife Offer on, 337 Meet Offerit mea Jumala meele nind tachtmeje perrajt on < as. *offer, opper* 'Opfer'. — Schlüter SbGEG 1909, 40; Streng NRL 247; Sehwers SKhU 149, 331; Kettunen LW 264; Donner VETFW 397.

ohverdama 17 offerdab faas Jumala wiha nind se igfeweje uuchtuje faas, 40 pidddy õlles offertuth nind erratappetuth sama, 268

Djere Zumalalle [Nuro] Tæmo, 269 Djere Zumalalle Nuro, 312 Sest, et Chr öxfordt ou viles offernuth < as. *offeren, opperen* 'opfern'. — Streng NRL 246; Sehwers SKhU 148, 331; Kettunen LW 264; Donner VEtFW 397.

oorsak 'põhjus' 40 Senjinate Drjate prast, 99 Ja eife jesama Drjate perrast, 107 sest Drjastit, Se Eßimene Dhrjaeck, sest Eßimeße Dhrjastit, Se toine Dhrjaeck, 111 ned Dhrjastit, 112 Se Wymne Drjaeck, 113 Se toine Dhrjäck, 114 ia se eife Wæ Drjaeck, 128 se Dhrjaeck, 184 ned Dhrjastit. Öige harilik sõna Mülleril. Üs. vastena esineb 298 *Vhrfach*. < as. *orsake* 'Ursache, Grund, Veranlassung'. — Sehwers SKhU 148.

paater 'palve' 18 Kuy meye [taas] jel kombel meddy Põha Patre jiddes taas tehme. Sõna on tulnud as. kaudu < ladina *pater noster*. — Schlüter SbGEG 1909, 42; Sehwers SKhU 328; Kettunen LW 309.

paavst 44 Sen Paaiße Pawesti nind keide tæma Selschoppite iures, 90 eth tæma sen Pawestij iße . . ., 155 Ißeerranes se Paweste all, 183 kuy se Pawesti nind Türci wasta woime seiita, 319 næme sest Põha Pawestit, 330 eb mitte mea se Põha Pawest keide tæma Pannige hulka nente Jesuwitere taas keßib < as. *pawes, pawest* 'Papst'. — Streng NRL 137 jj.; Sehwers SKhU 333; Donner VEtFW 245.

pannine 'patune' 4 nind wasto sen Pannige Alma, 19 ou toch jē Pannige ilma kombe, 30 eb ja mitte õppeines ueist Pannige Inimeßeßit, 44 Sina Pannine Wajm, Sen Paaiße Pawesti nind keide tæma Selschoppite iures, 67 Se Eife piddab surema sen Paaiße eddeßit, 74 se ou sen Kochuretti nind Pannige Alma Süy, 133 waidt needt Paaißet, 136 needt Paaißet Inimeßet, 139 ny hirmus ou nente Pannigede Surm, 233 kuy nedt Paaißet hend eb mitte parranda, 245 Nind jawat ninda Paaißex. Jutlustes väga populaarne sõna. < as. *bannich* 'der im Banne ist'; *Hefstu mit bannyghen mynschen ghemeenschop gehat*. — Streng NRL 141; Sehwers SKhU 8; Donner VEtFW 250 jj.

paradiis 1 Paradije jiddes, 42 sen Paradyje jiddes, 125 Paradyß, 285 se Paradije jid: < as. *paradis*. — Streng NRL 143 jj.

passioon 'kannatus, ristilöömine' 50 tæma Paßione, Kañatuße nind Surma jiddes < as. *passion, passien* 'Passion'.

pasun 11 Pittse, nind Paßuna heele, 115 Rytter sen Ziffanda Paßunadde kaas, 171 kuy tæma oma hirmsa Paßuna pæl pohub, 258 oma Paßuna pæl pohub < as. *basune, bassune* 'Posaune'. —

Schlüter SbGEG 1909, 41, 45; Streng NRL 146; Sehwers SKhU 9; Kettunen LW 21; Donner VEtFW 253.

patriarh 'patriarh, esiisa' 2 neet Põhadt Patriarhiti nimek Propheetid, 10 Se wana Patriarh Jacob, 45 wanambat nimek Patriarhiti, 146 jeit Patriarhæ Abrahamist, 209 moõitade Patriarhide < as. Biblia 1599 Tobias VI 21 *gelick alfe de hilligen Patriarchen*.

peegel 200 ia kuy õx Spiegel, jab meddy Silmade ette malituth < as. *spiegel* 'Spiegel'. — Schlüter SbGEG 1909, 44; Streng NRL 147 jj.; Sehwers SKhU 115; Kettunen LW 378; Donner VEtFW 255.

penning 19 eht mitto tuhat Kuldt Penningit, 39 kuy tamalle mitto tuhat Talerit eht Kuldt Penningit jaab anthuth, 242 nimek ripub õche kaany Kuldt Penninge meddy keikede Kaila umber < as. *penni(n)k* 'ein Münzstück jeder Art; ein bestimmtes Münzstück von verschiedener Geltung; Geld überhaupt'. — Schlüter SbGEG 1909, 44; Streng NRL 149; Donner VEtFW 257.

persoon 'isik' 46 Jijanda Chrõse Persohn, tæma Persoonist, 47 õche Persone jiddes, 65 tæma Jijumalle tullenejeit, nimek Persoonist, Persoon on sen Lapsukeje Persoon imetabbaue < as. Biblia 1599 *Gode iß kein annemer der person*. Üs. sõnana on Müller 47 *Von der Person Christi*. — Streng NRL 149 jj.; Sehwers SKhU 87.

pidalik 'leepraline, pidalitõbine' 127 Kerna nimek Piddaliko tobbe faas, 175 Müith on twesti je eite Piddaliko Keik juhr, 178 nimek neet Piddaliko Keiat tamalle neuthma, pa-jiab oma Piddaliko Keiyadi, 254 Riinda on ke je Piddaliko tobbe ke, 273 neit 10. Piddaliko (kirjutusviga!) Mehejeit < as. *spittelsch* 'aussätzig', *spittelere* 'der Aussätzige', *spittäl* jne. 'Kranken-, Siechenhaus'. — Schlüter SbGEG 1909, 45; Saareste LV 77 jj.; Streng NRL 213; Sehwers SKhU 116; Kettunen LW 379; Ariste EK 1940, 114; Donner VEtFW 343.

pihtvaader 'pihi-isa' 254 eht jelle Bichtuaderille faibma, eht oma Bichtuad: tæta aõab < as. *bichtvader* 'Beichtvater'. Üs. sõnana on Mülleril 303 *vnd seinẽ Beicht Vater*. — Schlüter SbGEG 1909, 42; Sehwers SKhU 11; Kettunen LW 23.

piibel 229 je Põha Bibel, 270 je Põha Bibel on teuus jeit mainiõõjeit < as. *bibel, biblie* 'Bibel'. Müller 191 üs. sõnana *ds die Bibel heift*. — Schlüter SbGEG 1909, 42; Streng NRL 12; Sehwers SKhU 13; Kettunen LW 23.

piip 'vile, flööt' 115 Þipide / Þypide faas, 245 Zumall peab nente Þipide seu Þilli praſt ölles fargfma < as. *pipe* 'Pfeife, Röhre, musikal. Instrument' jne. — Schlüter SbGEG 1909, 21; Streng NRL 153; Sehwers SKhU 90; Wiget SbGEG 1927, 265; Kettunen LW 298; Donner VEtFW 263.

piisup 'piiskop' 20 Munningfas nind Þer Þifub, 29 Tæma on faas meddi feide juhrend Munningfas nind Þer Þifup, 50 lebbi nente Þeepifopadde, 90 Þifopit, 195 fuy ög jalwituth Munningfas nind Þæ Þififjhop, 208 Munningfas nind Þæpifopax januth, 335 ög Apofitel eðf Þififjhop < as. Lasch-Borchling MNW *bischof, bischup* 'Bischof'. — Schlüter SbGEG 1909, 17, 22; Streng NRL 153; Sehwers SKhU 13; Kettunen LW 24; Donner VEtFW 263. — Märkus 4.

piits 155 Monifat omat hend Þifade faas laſfnuth perada, 231 Þifade oder ruten fš perwat, 247 oma Þifalifo Þifiti Þifa fš perab < as. VBNW *pietske* 'Peitsche'. — Schlüter SbGEG 1909, 44; Sehwers SKhU 89; Kettunen LW 299; Donner VEtFW 263.

pill 245 Zumall peab nente Þipide seu Þilli praſt ölles fargfma, 102 Tæma eb taða faas mitte ſe nöðdra Þilliroð fatti murda < as. *spil, spill* jne. 'Musik, sowohl die Instrumente, als die Spielleute'. — Schlüter SbGEG 1909, 19, 29, 45; Streng NRL 155; Ojan-suu SUSA XXIII 13, 7; Kettunen LW 289; Ariste EK 1940, 111; Donner VEtFW 264.

pillama 'ära hävitama' 331 nind næmat piddawat erapillaſtuth ſama, fudt ſe Þiðl neet haſanat erapuhup, Sempraſt piddawat næmat erapillaſtuth ſama feſt Tuhleſt, fudt neet haſanat < as. *spillen, spilden* 'aufbrauchen, verwenden, besonders zu unnützen Dingen, verschwenden, neben ab fallen lassen'. — Kettunen LW 289.

pink 191 Þenke alla, 215 ſyð peab tæma fowa Þenkeide eðf piſtuth hölgfede pæl læþima < as. Lasch-Borchling MNW *bank, benk* 'Bank'. — Schlüter SbGEG 1909, 22, 44; Streng NRL 148; Sehwers SKhU 10; Kettunen LW 280; Donner VEtFW 257.

pinn 'nael, tihvt' 175 nind öche vaudtſe Þinna fš oma waſtife Lauwa ſiße ſaiwmuth < as. *pin, pinne* 'Pinne, Spitze, (bes. hölzerner) Nagel, Schusterzweck, Pflock'. — EK 1937, 137; Kettunen LW 290.

plaaaster 175 süñ pañeb se Argt ks vñhe fuhre Plastre, mincfaru Plastre meye sefama fuhre Meya peale piddame pañema, süñ peab se Plaster se wafta fuhremb ollema, eb kazo mina parrembat Plasterit mitte, 180 nĩt ninda se eife Laywase Plastre < as. *plâster* 'Pflaster'. — Schlüter SbGEG 1909, 17, 26; Sehwers SKhU 91; Kettunen LW 303.

plih tanker 'peaankur' 300 Eife ninda R. piddab meddy Palwe, iþeer: sefinage willeþa Mya jid: se eife Plicht Mufcr ollema < as. *pflichtanker* 'ancora sacra, der vornehmste oder Hauptanker, weil er auf der *pflicht* liegt, um stets bei der Hand zu sein'.

pokihuus 'rõugehaigete haigla' 218 sefinage Poctehuse nind Nutumaya jid: < as. *pocke, poche* 'Blatter, Pustel', *hūs* 'Haus'. — Schlüter SbGEG 1909, 45; Wiget SbGEG 1927, 269; Kettunen LW 25.

pool 'kääv' 218 fuy se Langt vñhe Kaugtore Põla sees < as. *spole* 'Spule, Weberspule' jne. — Schlüter SbGEG 1909, 26; Saareste LV 228; Wiget SbGEG 1927, 262, 267; Sehwers SKhU 118; Kettunen LW 380.

pott 200 katla eþf Potte fiddes. Siia kuulub ka liitsõna: 260 Paitab ks vñ Souwo Tũct se Pottiseppa wafta, Eb süþ sel Pottiseppal melaw wald olle < as. *pot, put* 'Topf, besonders ein irdener'. — Schlüter SbGEG 1909, 43; Kettunen LW 306. — Märkus 8.

praadima 101 nind lafciš næmat ellawalt pradiða < as. *braden* 'braten'.

predikstool 'räästool, kantsel' 329 et mina minu Jallade faas sefinage Predigistole pæle piddi seijma < as. *predikstól*, ka *preckstoel*, *prekstoel* jne. 'Kanzel'. — Schlüter SbGEG 1909, 34; Sehwers SKhU 95, 325; Kettunen LW 380. — Märkus 9.

prii 'vaba' 77 se eddest is piddu vñfit Inimene fry eþf wabba ollema < as. *vri* 'frei'. — Schlüter SbGEG 1909, 21, 24, 41, 43; Streng NRL 21; Sehwers SKhU 17; Kettunen LW 29. — Märkus 10.

prohvet 2 neet Põhad Patriarchit nind Propheetit, 10 Et nuit palio Propheetit nind Kuningfat, 11 sen Propheety Efaia ramatušt, 21 se Põha Propheet nind Kuningkas David, 31 mea se Issandt lebbi sen Propheeti olli vttelnut, 67 omat keic Propheetit sejt fulutanuth, 157 lebby nente Propheetide Suh, 329 fuy fina se Propheete Jeremias wafta ollet

paiaant, nind jeeðsin jind öcheð Prophetix ölle minn raðwa < as. Biblia 1599 *Prophet, Propheten und Prediger ampt.* — Streng NRL 165; Sehwers SKhU 94.

prunkima 'tarvitama, kasutama' 114 eðh meye needt [faas] piddame brufima < as. *bruken* 'gebrauchen, sich bedienen'. — Schlüter SbGEG 1909, 13, 41; Streng NRL 167; Sehwers SKhU 18; Donner VEtFW 273.

prunt 126 fauniðe chituth fudt öð Brudt < as. *brüt* 'Braut; auch von der rechtmässigen Gemahlin'. — Schlüter SbGEG 1909, 13; Sehwers SKhU 19; Kettunen LW 30.

pärm 249 syð piddawat needt Þanniget feide minnatel je Þochia nind je Þerne ölleðrupma, 250 aimo Þerne fð seðfaduth < as. *berm, barm* 'Hefe'. — Schlüter SbGEG 1909, 18, 44; Saareste LV 154 jj.; Wiget SbGEG 1927, 269. — Märkus 5.

pörel, pöril 'kodanik' 30 [nind Þöhade Bürgerix] Faywafe Þörelix nind Zumala Koddafundaðex, 37 syð on tæma meidt je lebbu Zumala Þörrilix, Koddafundaðex nind Þerrix feðt Igfeweðeðt Elluðt technut < as. Lasch-Borchling MNW *börger(e)* 'Bürger'. — Donner VEtFW 271. — Märkus 2, 11.

pürger 'kodanik' 30 nind Þöhade Bürgerix < üs. *Bürger* (Kluge EtWb). — Kettunen LW 23; Ariste EK 1940, 113. — Märkus 2.

püss 99 ny juhret hirmjat Kaudriðtat nind püssith < as. Lasch-Borchling MNW *büsse* 'Schliessrohr, Handfeuerrohr; grobes Geschütz, Kanone'. — Schlüter SbGEG 1909, 19, 40; Streng NRL 175; Sehwers SKhU 12; Kettunen LW 23; Donner VEtFW 280.

püssike 'karbike' 222 öche Þüssifeðe Kajað on ölleðawannth, 225 Pandorað Þüssifeðe < as. Lasch-Borchling MNW *büsse* 'Büchse, Dose, Gefäss jne.'. — Sehwers SKhU 12.

püüt 'saak' 70 Seðinaðe Lapfutene on je eife wegteðð Sodda Þæmees, fæ sen Kockuretti feide tæma Wæ nind Kaudriðta faas on maha löhnut, nind iaab sen Þüty welia < as. Lasch-Borchling MNW *büte* 'Anteil, Beute jne.'. — Schlüter SbGEG 1909, 25; Sehwers SKhU 13.

raasima 'märatsema' 201 meðafat nind raðfat ny weifastu fuy næmat eales tachtwat, 244 syð raðib nind mæðab je Kurrat < as. *rasen* 'rasen'. — Ariste ERL 96; Sehwers SKhU 99; Donner VEtFW 286.

raatus 'raekoda' 225 Kirikut nind Rathhufit erraridoda < as. *râthûs* 'Rathhaus'. — Schlüter SbGEG 1909, 43; Streng NRL 179; Sehwers SKhU 98; Kettunen LW 345; Donner VEtFW 286; Ariste EK 1940, 112, 113.

rakker 'nülgur' 310 ds er nicht ein zörniger nind Wally Sundi / eht Rakker olle, Erranes õg ErraLunnaštaya, nind je eife Armuline Nwitaya < as. *racker, racher* 'der den Unflat fortschaft; daher Schinder, Abdecker, Abtrittsfeiger, Todtengräber'. — Sehwers SKhU 98; Kettunen LW 329; Donner VEtFW 289.

redel 81 je eife Reddelme, mea je Patriarch Jacob Wmae siddes on næhnut, kumba Reddelme õg Taiwast aima je Maa pæle on oyendanut < as. *ledder* 'Leiter, bes. die Wagenleiter, die leiterförmige Seitenwand des Wagens etc.'. — Saareste LV 201; Wiget SbGEG 1927, 273; Ojansuu SUSA XXIII 13, 6; Kettunen LW 332.

reis 214 je Te eht Reise pæle iethma < as. *reise* 'Handelsreise oder andere Reise'. — Streng NRL 183; Sehwers SKhU 99; Kettunen LW 332; Donner VEtFW 294.

rennest 'rentsel' 276 je feife paruma Royaste Reñešte jees < as. *rennestén* 'Rinnstein'. — Streng NRL 184; Sehwers SKhU 99.

rihtsnöör 'juhtnöör' 167 Jumala Eana on je eife Richtschnor, seu Teiohataia < as. *richtesnör*. — Schlüter SbGEG 1909, 26, 41, 44; Saareste LV 297; EK 1931, 10; 1933, 131; Wiget SbGEG 1927, 266; Sehwers SKhU 113; Kettunen LW 337, 376.

roos 241 eth mene, kuy tæma Sullafet, sijn Maa pæel, eb mitte tüüma Padiade, eht Roside pæel piddame femoma < as. *rose* 'Rose'. — Streng NRL 192; Sehwers SKhU 103; Kettunen LW 348; Donner VEtFW 309.

ruum 59 et tæma meidt seu juhre nind laha Taiwase rhumi jisse tachtis wia, eb olle heñejall iše ny palu ruhmi Bethlehemü Niias < as. *rûm* 'Raum, Platz, bes. freies Feld'. — Sehwers SKhU 104; Kettunen LW 346.

rääkskop 'aruanne' 162 eth teye tæmalle piddate reekšhoppe andma, 260 Eth tæma jümulle nind minulle peax reekšhoppe andma < as. *rekenschap* 'Rechnung, Rechenschaft'. — Schlüter SbGEG 1909, 31; Streng NRL 197; Sehwers SKhU 100; Kettunen LW 334. — Märkus 9.

röst 'rest' 101 Kudt se Werryfoir Amachius Phrygia Linna siddes monifat Risti Juinešet vche Palava Roste pæle panni < as. *roste* 'Rost, craticula'. — Sehwers SKhU 99; Kettunen LW 333. — Märkus 3.

röömeri 'rooma' 91 seu Römery Meisere, 237 nente Römere Nachwa inres < as. *Biblia* 1599 *de Römer*.

röövel 126 echf vrixit Röver, 233 furry tegfia echf Röver < as. *rover* 'Räuber'. — Schlüter SbGEG 1909, 23; Streng NRL 195; Sehwers SKhU 101; Kettunen LW 334; Ariste EK 1940, 112; Donner VETFW 312. — Märkus 3, 11.

sakrament 100 lebbv tæma fally Sana ninf Sacramentide, 125 hælmecell Sacramentill feuvma, 334 Pöha Sacramentide siddes, 335 Lebvi se Sacramenti fest Altarijt < ladina *sacramentum* arvatavasti as. kaudu. Üs. sönana Müller 271 *die Hochwirdigen Sacramenta*. — Streng NRL 200; Sehwers SKhU 330; EK 1940, 112.

salm 92 faunidt Pjalmit ninf Lantuth, eth teye tædda fauny Lantode ninf Pjalvide faas piddate tænmama, 114 kumbade Pjalmit ninf Lantut, 149 se Kuningta Dauide Pjalnis < as. *Biblia* 1599, 221 *Ein Psalm Davids*. — Streng NRL 169.

salvima 195 fuy vř jalwituth Kuningta, 291 ninf fally roho kš jalwinuth < as. *salven* 'salben'. — Schlüter SbGEG 1909, 23, 44; Streng NRL 201; Sehwers SKhU 161; Kettunen LW 354, 398.

sant 'sant, kerjaja, vigane' 22 Se Kuningtas David feriab kudt vř wayne Sant, 33 moito fuy se feife waysemb Sant, 40 Wayne, allotho ninf Sant, 56 D jina Sant, ninf wayne Juineune, 108 neišt tratijt ninf Santist, 178 Kuy vř ilma heitümatta Sant Juim: kumb oma narřjade et kutte Ribede sees keub, nif istutab hend se feife weliemba Te ære, 216 Teñapeiv rikas, home vř Sant, 299 David feriab kudt vř Waine Sant vř palkofene leiba, 331 Næmat omat vche Wayse Santi wařta armatut < as. *sante* 'heilig, vor Heiligennamen'. — Ojan-suu SKTT 322; Schlüter SbGEG 1909, 42; Streng NRL 201; Kettunen LW 354; Donner VETFW 322.

selts 215 vche jesarufe Selše řiře, 244 tæma tahab nedt Juineše Lapset heñeše Selř kš wotta (samal leheküljel esineb ka tæma Selšchoppit), 253 nente Jumala kartiade Selřit, 244 lařeb se Kochuret tæma Selřwelicet ju Maas pæl rahwul olla. Estoniseeritum kuju järgnevast sönast.

tangid 235 Tullise ehtf kumade Tangede faas < as. *tange* 'Zange'. — Schlüter SbGEG 1909, 26, 29, 43; Sehwers SKhU 119, 141; Kettunen LW 409.

tantsima 241 ehtf tantsima, n̄c̄ fuhre Auwo sid: syn ellama < as. *dansen, danzen* 'tanzen'. — Ojansuu SKTT 189; Sehwers SKhU 25; Kettunen LW 36; Donner VEtFW 366.

tatar '? tatarlane' 246 Judat, Türdit, Taträt, Pagkanat, W̄skulifjet et Ebbaujskulifjet < as. *tater* 'eig. Tartar, wird zur Bezeichnung eines Zigeuners gebraucht'; Mackensen BT 82 *Der Tatern söstich dusent man*; Russow Chronica 105 *de Rüssen unde Tatern*.

teenima 57 W̄inc̄praft, jedda eb olle meye toesti mitte vordehniunt, 62 Syß lasfem meidt faas heelmelet meddy Vehmefje thenida, 71 kudt teye feufama faas ollet vordehniunt, 73 et meye fen igfeweße Surma olleme vordehniunt, 117 n̄nc̄ meye eb vordehniime enamb mitte, 118 muto næmat tehniwat n̄nc̄ auwustawat needt woyrat Jumalat, 130 fe feßama nuchtlufe omät vdenishniunt, 158 eth næmat feßama omät Vordehniunt, 180 eth meye Jumala wiha n̄c̄ nuchtlufe küll olleme vordehniunt, 246 eb woy nente Nisti fs Pattuden andex and: mitte vordenida, 248 kyrtat n̄c̄ tenidt Jumala, 255 n̄nc̄ faas v̄lle fe Vordente nuchtlufe, 301 Simi Arma Jumala feide P̄öhaßfufe n̄nc̄ Gyfedufe fiddes tehniima, 339 roinfa n̄nc̄ kawu ello faas Jumala teniima, Tæma eb olle mitte walmis v̄ppeines feik ryfti v̄skulifjet Inimefjet teniima < as. *denen* 'dienen', *vordenen* 'durch Dienst erwerben, verdienen, durch Gegendienste erwidern, vergelten, dienend leisten'. — Schlüter SbGEG 1909, 20, 25; Sehwers SKhU 26; Donner VEtFW 374. — Märkus 3.

teenistus 17 Jumala Thenistufe, 143 fa! on feik wöyra Jumal Tehnist, n̄nc̄ Ebbaußschf, 159 Aino woyra Jumala Thenistufe, 160 næmat omät feide woyra Jumala Tehnistufe, ia feide Sogkedufe fiddes ellanuth, 168 ilma feide meddy Hæ Töñ n̄c̄ vdenste, 235 P̄öha Inimeße Kañatufe n̄c̄ vordenste praft, 271 ilma feide meddy hæ töñ n̄nc̄ vordenistufe, 286 n̄c̄ hendis tama Vordenistufe fs r̄öymustab, 303 oma Vordenistuf n̄nc̄ Kytus, 318 fe eb mitte fen Ifsanda Christufe Vordenste n̄nc̄ Surma . . . päle lotwat, Jumala Pöya Vordenste < as. *dēnst, denest* 'freiwillige Leistung, Gefälligkeit' jne., *vordēnst* 'Verdienst'. — Sehwers SKhU 26; Kettunen LW 37. — Märkus 3.

tempel 'jumalakoda' 68 fe Engel fei Toiwutufeft on oma Tempeli f̄ffe niunt < as. *tempel* 'Tempel'. Üs. s̄önana on Müller 41

im Tempel schryen Vnd sagten, Hofianna dem Sohn David. — Streng NRL 226 jj.

testament 2 Wana Testamenti jiddes, 118 kudit faas sest Wdejt Testamentijt, 119 Sen Wana Testamenty jiddes < as. Biblia 1599 *vp dat olde Testament.* — Streng NRL 227.

toh 'ometi, siiski' 7 toch ilma Pattuda ilmala thonut on, 19 Du toch ic Pannitje ilma tombe, 34 doch ilma Pattuda, 49 syß peab tæma hend doch lifutama, 50 Du toch Christ! meddy eddest kammataut, 56 doch senjarnje juhre ilma erramoitmatia Nick! lebby, kaze ninc tunne toch, 60 Et tæma küll rickas on, say tæma toch wanjex meddy perrast, 61 Dmat toch needt Tarcfat sest Peiwa Doußmeße Määßt hend römustanut, 99 syß ewat woy næmat doch enamb mitte kachio teha, 109 ia meddy Rohr Ziffandt ütleb doch minda, 267 toch feick mea meile sümib, je on meddy Pattude Süy, 284 kumb toch wasto feickede Inimeste motluße on, Motle doch iina Inimeße Yappß, 327 Syß piddawat doch wagka risti Inimeßet idex oma jüddame jiddes neet sanat motlema. Sõna esineb jutlustes väga ohtrasti. < as. *doch* 'doch, eine Versicherung gegen eine ausgesprochene oder gedachte Behauptung anzeigend'. Üs. sõnana on Mülleril näit. 7 *doch bleib Keuschheit rein bewart.* — Donner VEtFW 378.

tool 41 ninc JütflusStole peel, 201 jesmañe Jütflus Stoel < as. *stól* 'Stuhl'. Vt. **predikstool**. — Schlüter SbGEG 1909, 13, 44; Streng NRL 241; Donner VEtFW 385.

tormima 'tormama, sööstma, rajuma, mässama' 186 meddy päle stormiwat, 193 ninc stormiwat feickest Paitast ninc urckast meddy päle, 194 Ja kuy nedt eifet MerreVainet stormiwat, 205 stormikat ninc mæßafat, ny hirmsasti kuy næmat eales tachtwat, 206 meddy päle stormiwat < as. *stormen* 'stürmen, toben, poltern, stürmend angreifen und nehmen'. — Schlüter SbGEG 1909, 41; Streng NRL 215; Sehwers SKhU 127; Kettunen LW 428; Donner VEtFW 380.

torn 'vangla' 267 eth tæma je Torninuchtluße oma juhre vnd raßeda Pattude faas hæsti olli vordehuinuth, 336 Se Kunningtas Manafje jaab je Torni jiddes ümber pörduth, 338 kui tæma je Torni jiddes olli < as. *torn* jne. 'Thurm, Gefängnis'. — Schlüter SbGEG 1909, 41; Streng NRL 234; Sehwers SKhU 146, 147; Kettunen LW 428; Donner VEtFW 380.

troost 'lohotus' 12 Syß on je meye trost ninc röhym, 49 Se piddab niit meddy troit ninc röhym ollema, 56 Syß on je niit kumateckit meddy troit, 71 fen feicke forgeuuba trosti, 100 ellawat trojte, Kenuel

nüith abby ninck trosti tarwis on, 105 on simul abby ninck trosty tarwis, eth tæma aino ellawat troste ninck röymu meddy kurbtuße Süddame siße welia walab, 268 tröstliko trosti, 307 meye eb moy böhtetit Sægtemet Troste oma Süddame siße tackista. See sōna ning kaks järgnevat samast tüvest olevat on jutlustes öige sagedad. < as. *tröst* 'Gemüthsberuhigung, Zuversicht. (Das W. hat aber einen weiteren Begriff als jetzt.)'. Müller 202 üs. sōnana *ds sol vnser aller trost sein.* — Kettunen LW 41.

trots 'kiuste' 331 Trog feikelle, te meidt tæma feddejt tahab errafisjduda < *trozt* 'Trotz, trotz!' — Schwerts SKhU 143; Kettunen LW 432.

trumm 'trumm, kraav' 256 jj. Ja se Rahve on fs je eife Wea truu, kumb meddy Süddame siße ioxeb < as. *trumme* 'Trommel, alles trommelähnliche; bes. ein Behältnis, in welches das Regenwasser von den Dächern herunter geleitet wird'. — Schlüter SbGEG 1909, 24, 26, 41; Streng NRL 190; Donner VETFW 306.

truu 'ustav' 12 fudt v̄x truu Kuningkas ninck Mariane, 161 kuu faas weel teñafipeiwa feik truwit Kirko Oppiat, 187 lebby neute Truwu Kirko Jij: Suh, 196 Sefama on se truu Jumala Sullane Moises, 229 doch truwiste, n̄ck hæ Süddame mele fs, 236 Jumal on truu, 241 Sina truu Nist feikede Puide jæas, 297 lajkem meye nüith sen Kuningka Da: truwu mainihsuße wajto wotta, 327 Eife ninda v̄x truu Oppia ninck Waqta Jumala Juinene, 336 ia feik truwit Kirko Jbandat ninck Driat < as. *truwe* 'treue'. — Schlüter SbGEG 1909, 41.

trööstima 'lohutama' 41 sen Mayse Sæme faas tröstnuut, 43 ielles ümber tröstnuuth jensinaße toiwuntuße faes, 45 Sefinane piddab meid tröstima, 68 Boyne meye hend faas jektinaße Rouwandiaft tröstida?, 72 Kui n̄it v̄x Ema oma Lapje tröstib oma Sülle pæel, eife ninda tahau mina teidt faas tröstida Israel, 100 meddy nöddruße siddes tröstib ninck kinnitab, 139 Ja næmat omat need wanambat tröstnuut ninck paiatamuth, 214 ninck eb olle hend mitte tachnuuth lajcke tröstida, 248 Ninda kinnitawat ninck tröstwat nedt Jumala kartiat Juineket, 254 Eth tæma ninda jekt Proph: Samuelisi fay tröstituth < as. *trösten* 'trösten, Zuversicht geben, beruhigen jne.' Üs. sōnana esineb Müller 288 *Tröste Vns Gott.* — Schlüter SbGEG 1909, 37. — Märkus 3.

trööstlik 'lohutav' 4 röhmus ninck tröstlik, 55 ny tröstlik piddab tæma meil faas ollema, 91 kaunidt tröstlikut Laulut, 92 Laulode ninck tröstlike Sanade faas, 138 kauny tröstlikude Sanade pæle, 206 kaunidt tröstlikuth toiwuntujet, 229 jekt suhre ninck kauny tröstliko Ramatuft, 265

Nente jinage kauny trõstlikudde Sana nind Jumala Toimutuße pæle < as. *trõstlik* 'behülflich, Trost bringend, voll guter Zuversicht'. — Märkus 3.

tund 96 Wiendel palmume meye, ühe onsa Nya nind Stunni perrast, eth Jumal meile tahax ühe onsa nind rõymus Stund anda, 98 ühe onsa Stunni perrast, 103 ühe onsa Stunny perrast, 133 ühe onsa Tunny praft, 135 Se Tund piddab tullemä, 138 jen wynnse Surma Stunni siddes, 210 kuy tæma aif nîc sünd tulleb, 259 Peirwa, Stunde nind ayfa mitte kirutama, 268 nind sühre Lotuße ks je Dümis nind rõymus wynnse stund ota, kumba Wymbse Stunny sees, 271 kuy kaas je wynnse Surma Tunni siddes, 307 jen Wymbse Tunne sees, 312 jensinage pohle tuini siddes, 313 kudt je wynnse tunnikene ligki læhitus on, 333 jen jinage pohle Tunni siddes < as. *stunde*, *stunt* 'Stunde, bestimmte Zeit, Zeit überh. jne.' Üs. sõnana on Müller 221 *von vnser Geburtis stunde*. — Schlüter SbGEG 1909, 44; Streng NRL 240; Sehwers SKhU 126; Kettunen LW 384; Donner VEtFW 385.

tuts 181 nind ninda paiatama, Tuz (?) ÷ jinulle, fina Þörgtu Þerssepallæ < ? as. VBNW *Tutz* 'eine Kröte'. Mülleril esineb ohtrasti sõimusõnu kuradi kohta (vt. Reimani kirjutatud eesõna XXXIX—XL).

tuurima 'kestma' 88 kudt jesuane fallis nind kury Nyc pear kauwa thurima, 218 meddy Ello thurib üx ürrifene aif, 249 Eyß eb thury sesama doch mitte igkewest, 251 syß eb thury sesama mitte kauwa < as. *duren* 'dauern, wahren'. — Schlüter SbGEG 1909, 41; Sehwers SKhU 30; Kettunen LW 43.

tölner 22 Se Waine Tölner on sühres heddas oluut < as. *tölner* 'Zöllner'. — Üs. sõnana on Müller 292 *Zölner*. — Schlüter SbGEG 1909, 41.

tükk 2 nind jest needt jinaget fax lõhifest tücki payatada, 22 üx tück leiba, 45 se toine tück, 46 jen toise tücki meddy Þõha Catechismo Dppetusse siddes, 53 jensinage ühe Tücki heimesa ette wotta, 103 eth teye ollete lebby tæma feicke stückide siddes rickax techtuth, 112 kumba Pætücky Dppetusest sesama Paul on woetuth, 114 Nente jinage kahe Tücki estch Dppetusest, 136 syß piddat jina nente jinage kahe tücky pæle walatama, 193 üx hæ Tücki Nya, 260 Paiatab ks üx Sauwo Tück je Þottiseppa wajta, 276 kuy üx tiina tück Þochia lehab < as. *stucke* 'Stück, Theil eines Ganzen, Sache, Ding jne.' Üs. sõnana esineb Müller 211 *Im and'n Stücke*, 223 *Wie wir im Andern Stücke* jne. — Schlüter

SbGEG 1909, 41, 42; Streng NRL 243; Sehwers SKhU 122, 126; Kettunen LW 388; Donner VETFW 390. — Märkus 3.

türann 71 Kudt niit needt Tyrannid, sen Sodda siddes hend illestohtwat, 99 ned Tyrannit nink werryfoyrat maþafat ny weifasti, kudt næmat eales tachtwat, 401 Werryfoyrat nink Tyrannit, 123 uente Tyrannide Gehffarduþe eddest hoidnuth, 333 feife Tyrannide nink werryfoyrade meel < as. *tyrann*; Mackensen BT 80 *na tyrannischem orden*, 81 *tyranny*. — Streng NRL 244.

türk 'türklane' 119 nink eb mitte Juda eht TÜRKE Machwa æft peetuth jama, kuy needt TÜRKIT nink Judat, 136 TÜRKIT nink Ebbaufkruþet Juimeþet, 183 kuy se Pawesti nink TÜRKI waþta woime feifta, 318 Eb mitte þypeines uent Paþfanaþ nink TÜRKIT, Tæma olka Paþfana TÜRKI, eht Juda Sugguþt, 320 tæma olka Turck, Risti Juimene, eht Paþfanaþ < as. Mackensen BT 68 *Dar dorch der Turke vnnde krystenfyenth*. — Vir. 1930, 232; Kettunen LW 422.

und 'ja' 154 Lebby þe Keþku, vud Euangeliume, 253 vud aþwat þe Þöþa Þalwe þs, 267 eþ tæma þe Torninuchtkruþe oma juþre vud raþjeda Þattude faas hæfti olki vordchminuth, 310 þiddiþime ollema Vud iæhna < as. *unde*, *und* jne. 'und'. — Sehwers SKhU 147; Kettunen LW 452.

ungehoorsam 'sönakuulmatus' 42 nink tæma ungehoorsame praþt nichtliþ, 78 kudt faas lebby þe Gjimeþe Juimene Ungehoorsame, 81 on lebby tæma Ungehoorsame þe Þattu, Surma nink Jumala wiþa meddy pæle thout, 128 nink ninda lebby tæma Ungehoorsame þe Þattu alla languuth, 129 nink Jumala Sana Ungehoorsam olnuth, 224 nink þe Ungehoorsam [parandatud: þangþe Südda] Jumala waþta < as. *ungehoorsam* 'Ungehoorsam'. Müller 224 üs. sönana *welche Sünd Vnd Ungehoorsam*. — Märkus 2.

unreht 'vale, ebaõige' 44 Waidt þeþama on valþþ nink unreht, 320 Waidt et þeþama Bureht nink vþ Kapþe mengþ on, 330 þeþama Oppetus on Valþþ nink Bureht < as. *unrecht* 'Unrecht, Ungebühr'. — Ariste EK 1940, 112.

vaarao 71 þe Kuningþa Þharao, Señacheribbe, nink palin toifte enambille neuthnut on, 204 eþ næmat þe Kuningþa Þharao kæddede all feif olkit, 276 nink is taþa þs Þharao hendþ eue mitte paranda < as. Biblia 1599 *Pharao* 'Köninck'. Mülleril enesel esineþ üs. tekstis 212 *da er furm König Pharao gestanden* jne.

vaat 222 kaþ juþrd þirnfat Vate þiddab ollema, þe vþe Vate siddes omat palin nink haþ Öne, Sen toþþe Vate þid: oþmatþu teuþþ

willegujt, 225 eđt je Jouis Rahe Watijt < as. *vat* 'Fass, Gefäss'. — Schlüter SbGEG 1909, 17, 20; Streng NRL 255 jj.; Sehwers SKhU 152; Kettunen LW 501; Donner VEtFW 416.

vaema 'kaaluma' 175 Ja weddu Jij: Jhje Ehrje Nin: werritibboz fene öllewayb feife Juimejste Patnuth < as. *wage* 'Wage, Werkzeug zum Wiegen'. — Schlüter SbGEG 1909, 44; Sehwers SKhU 152; Kettunen LW 499.

vaht 'valvur, valve, vaht' 26 Eife ninda fuy öx Wacht, eđt öx Achte Soddamees, kumb je Schiltwahi peefe on jeetuth, Sejama saab meit faas jen Schiltwahi pälc, 209 Ninck fuy öx Öhwacht (parandatud: Öhwalw), Perraft teb Moses meddu Ello öche Öhwahi (parandatud: Öhwalwo) faruax, 210 minckfarn kombe je Öhwahi (parandatud: =walwo) peef saab peetuth, fuy kauwa täma piddab wachti piddama, 306 nück et täma jeft Biimeda Öhwahijt iaax errapästetuth < as. *wachte* 'Wacht, Wachen, Bewachung'. — Streng NRL 252; Sehwers SKhU 152, 153; Kettunen LW 467; Donner VEtFW 405.

vahthuus 'valvehoone, vahimaja' 87 Eb juß je Wachtjuß Saddamajt < as. *wachthûs*. — Vt. eelmist sõna.

valsk 'vale' 44 Waidt jejama on walsch ninck unrecht, 50 lebbi nente walschi tuunijmehet, 90 lebby moñesarnaxe [ninck] walsche Dppetufe ößy errakustututh ninck erraunntututh, 108 eth teye my Walschijte laulate, 109 eth teye walschiit, ninck eb mitte eifesti laulate, 143 jejama on öx walsch ninck Ebbausck, 187 on feick muh Dppetus walsch, 195 je Walsch ninck woyras Dppet, fuy fs nedt Walschit Dppiat, 318 juß on nente Wsch ninck täedtmene walsch, 320 et täma heud hoyab Walsche ninck wöra Dppetufe eddest, 328 Sedda ewat teh needt Walschit Dppiat < as. *walsch, vals* 'falsch, nicht richtig, unrecht'. — Schlüter SbGEG 1909, 23, 25; Streng NRL 19; Donner VEtFW 410; Ariste EK 1940, 112.

vandrema 'rändama' 211 fe jeft öchejt Viinajt je toyje Viina siße wandereb < as. *wandern* 'wandern'. — Schlüter SbGEG 1909, 12, 13; Sehwers SKhU 151.

vandremees 'reisimees, reisija' 211 eđt öche Wandre Wehe ninck Jallateiüya faruax on technuth. — Vt. eelmist sõna. Üs. sõnana on Müller 215 *wie denn Wanderleuten*.

wang 82 wangky wotnut, 110 oma Ricku siddes omax wangix ößex piddanuth, 149 ninck feife je Juda N: Babylone Viina sisse wangxi wyß, 196 ninck errapästma ne Wangfit, 239 fuy öx waine Wangt, 288 nück

ollet nedt Jacobe Wangfit errapæstnuth < as. *vangen* 'gefangen, der Gefangene'. — Schlüter SbGEG 1909, 16; Streng NRL 254; Ojansuu SKTT 196; Kettunen LW 470; Donner VETFW 411.

variser 155 kuy sæl omat olnuth nedt Þharis-, 318 ninc Þhariseirit Ebbauschufjet, 335 nente Þhariseiride ninc Kiriateediade Kiria fiddes < as. *Biblia Phariseer vnde Publicanus*.

viig 'ficus' 42 Semprait solmfit næmat Figelecht vöchte, Waidt ny pissuth kudt se Inimene oma hebbü sen Figelehe faas wouß kuni kattada, 327 Eite ninda kudt vög Wina eche Wige Þuh < as. *vige* 'Feige'. — Schlüter SbGEG 1909, 21, 41; Schwerts SKhU 159; Kettunen LW 492; Donner VETFW 425.

viik 'laht' 86 Tallinna Merre ninc wyfi pæl, 87 juhret Laimat Wyfi pæl < as. *wik* '(See)bucht'. — Ariste ERL 115.

viss 'kindel' 54 Syß patatab tæma io ny wißist ninc toesti, 76 ninc is olle faas mitte wißimb, 97 wißiste vßdma, meye piddame fesama wißist ninc toesti sama, 134 kuy wißist vög igta Nisti Inimene woib tædta, 145 se on ny wiß ninc Toßy, Se vßd on vög kindel ninc wis lothmene, eth se Vßd vög wiß Lothmene Zumala pæle . . ., eth meye fesama pæle ny wißiste piddame lothma, 278 eth meye wißisti ninc toesti . . ., 282 eth meye wißiste piddame vßlestowßma, 298 eth se Þörgku Ruchtlus wißiste se pæle piddi tullesma, 323 et Zumala Sana vög kindel ninc wiß oppetus on < as. *wisse, wis* 'sicher, fest'. — Schlüter SbGEG 1909, 16, 40; EK 1931, 10; Streng NRL 262; Ariste ERL 116; Donner VETFW 430.

vunn 'söim' 227 syß piddat teye vße meldæ neile Landskuedhtille nente Kunw raha andma, ninc sate monda Gotts wunnith weel pælefit < as. *wunde* 'Wunde; häufige Versicherungs-, Bethuerungsformel', *same de vyf wunden godes, summer gotts wunnen* jne.

värksteede 'töökoda' 94 vög Ametmees oma Werkstede pæl < as. *werkstede* 'Werkstätte'. — Schlüter SbGEG 1909, 18. — Märkus 5.

värsko 325 Se on: Vög jefarn Þu, tæ idex kaswab, Digeß, wiliane ninc verßch iæb, 326 ninc on Verßch lebbi Zumala rochte armu, ninc wyß meit se Verßche Wedde Dya iure, piddab ollesma kudt vög Þu, se idex verßch on < as. *versch, vers* 'frisch'. — Schlüter SbGEG 1909, 22, 25; Wiget SbGEG 1927, 258; Kettunen LW 378. — Märkus 5.

värss 39 Se sama kirjoleis, kumb õhe igta Verse inres saab lanletuth, 82 sejt kolmande Versiit, 109 Esimeße Verse jiddes, 150 Müitj saab sefinante Vaul Kolme Verse eht Oppetufe siße iætuth, Se esimene vers on õr Palve, 163 je Kolmas Verß, 183 eth tæma Sanast nĩd Versiit lõhifeine on, 302 sefinane Verß, 307 Meye piddame R. seftinate Versiit < as. *vers* 'Vers'. Üs. tekstis on Mülleriil enesel näit. 176 *wollen wir die 3. Verse fur vns nehmen.* — Schlüter SbGEG 1909, 43, 45; Streng NRL 266 jj.; Sehwers SKhU 156.

väärt 34 Mina waine Pattune eb olle mitte weert, 38 Toddest, je on io õr rõhmu weerd, 41 kumb eb mitte palin kytust weert olle, 82 Näänatõs eb pidda mitte weerd ollema, 164 tæma on weel palin enamb weerd, 261 moito fs je Jgkewene Nuchtufe weerd, 275 kuy Sumal feide tæma Nætegtomeße fs küll weerd on, 293 eth tæma Ehrifusteit uy awjast nĩd weerd jay peetuth, 321 Sejama kũjimine eb olle mitte weerd < as. *wert* 'wert'. — EK 1931, 11; Streng NRL 267 jj.; Sehwers SKhU 156; Kettunen LW 479, 510; Ariste EK 1940, 112. — Märkus 5.

väävel 144 tuß je PõrgtuTully nĩd Schwenel polleb < as. *swevel* 'Schwefel'. — Schlüter SbGEG 1909, 44; Kettunen LW 399.

vörst 'vürst' 238 neute Nüüingfate nĩd Jõristide iure < as. *vorste*; Biblia 1599 4. Moosese raam. XXX 2 *mit den Vörsten.* — Kettunen LW 54, 490; Streng NRL 22, 24; Ariste HMH 123. — Märkus 3.

vüllima 'täitma' 309 Jo enamb meye sejt Armuliko Hallikast jüllime nĩd wottame, io enamb tæmalle ieeb < as. VBNW *vullen* 'füllen'. — Schlüter SbGEG 1909, 19, 41. — Märkus 3.

vürst 5 Tæma olka Kejjer, Nüüingfas, Juri < as. *vurste.* — Vt. **vörst.** — Streng NRL 22, 24; Sehwers SKhU 159.

ärvima 'pärima' 131 meye ollene Eina Jivust je Pattu erwintuth, 175 je on je Pattu, mea meye Adamilt ollene erwintuth, 176 Se tulleb sejt wõllast, mea wir Adamilt ollene erwintuth < as. *erven* 'vererben'. — Märkus 5.

Ülevaade laensõnadest.

Jutluste iseloomust oleneb asjaolu, et Mülleril esinevaist laensõnadest on suur osa niisugused, mis tähistavad kiriklikke mõisteid. Siiski on jutlustes küllalt ka niisuguseid laensõnu, mis on muudelt aladelt. Nõnda näiteks on ühiskondliku elu mitmesugustelt avaldusaladelt *föørspraaker, härra, keiser, kinkima, kroon, kröönima, mörder, naaber, persoon, prii, pruut, põrel, raatus, röövel, sant, selts ~ selskop, türann, vaht, vang, vörst ~ vürst, ärvima; reis, vandrema, vandremees; Frankriik, juuda, Liiflant, röömeri, tatar, türk.* Ajajärgule iseloomustavast sõjalisest vaimust on eesti keelde jätnud jälgi *lantskneht, püss, püüt, skiltvaht, vahthuus.* Eri ameteid, ametmehi ja nende tegevust ning tööriistu tähistavad *amet, haamer, kaarman, keed, kunst, kuntskop, leer, maaler, maalima, meister, piits, pottsepp, püssike, rakker, tangid, teenima, teenistus, värksteede.* Ametialasid lähemalt pretsiseerides näeme, et ehitustegevusest ja maja sisustusest kõnelevad *kamber, kelder, klaas, (maaler, maalima), müür, peegel, pink, pinn, redel, rennest, rihtsnöör, ruum, skeemel, taht, tall, tool ja torn.* Tallinn merelinnana ning saksakeelsete meremeeste ja laevandus-tegelastega on teadagi avaldanud eesti keelele suurt mõju juba varakult. Jutlustes on mere-eluga ühendusse kuuluvaid sõnu siiski vaid *mündrik, plihtanker ja viik.* Rõivastust tähistavad sõnad on *kapp, kört, lappima, mantel, mükkama, pool, siid.* Arstiteaduse ja farmaatsia alalt leiame *arst, pidalik, plaaster, pokihuus, väävel.* Toitude ja jookide valmistamise oskusõnu on *käärima, praadima, pärm, röst, vüllima.* Koolitööst, haridusest ja kirjanduslikkudest mõistetest on olemas *kool, koolmeister, eksempel, histooria, kapiitel, rääkskop, värss.* Muusika ja sellega ühenduses olevate muude kunstide alalt leidub *koor, pasun, piip, pill, tantsima.* Mitmesugustest loodusesse puutuvatest sõnadest oleks mainida *blöömike, loorber, roos, viig; lõvi; lamm.* Mõõtudest näeme *maat, penning, taaler, tund, tuurima, tükk, vaema, vaat* erisuguste mõõduühikute, aja,

raha jne. tähistisena. Edasi on ohtrasti sõnu vaimsete, hingeliste, füüsiliste või iseloomu omaduste ja nende funktsioonide kohta, nagu *begeerima, gehoorsam, gännima, kekk, lust, märk(ama), narr, oorsak, pillama, raasima, tormima, truu, ungehoorsam, unreht, valsk, viss, värske, väärt*. Peale selle koh-tame veel mõningaid noomeneid ja verbe lisaks mainitud rühma-dele: *föörviitima, klenöödie, kloppima, köstlik, nüpike, pruukima, summa, vunn*. On huvitav eriti alla kriipsutada, et laensõnade hulgas on ka interjektsioone ja konjunktsioone: *ah, ja, toh, trots, tuts, und*. Lõpuks toodagu needki sõnad, mis on usundi alalt. Selle rühma sõnad on ühenduses kas piibliga ja jumala-teenistusega või usudogmade selgitustega ja usuharrastusega: *aflaat, altar, apostel, epistel, evangeelium, evangelist, forskoonima, heilant, hühler, iisrael, ingel, israeliit, jesuiiter, juuda, kalileer, kar-dinal, katekismus, liikpajatus, luteraan, mess, märtel, ohver, ohver-dama, paater, paavst, pannine, paradiis, passioon, patriarh, piht-vaader, piibel, piisup, preedikstool, prohvet, sakrament, salm, salvima, (sant), tempel, testament, troost, trööstima, trööstlik, tõlner, vaarao, variser*. Tegelikult on usundialale kuuluvate sõnade hulk veelgi suurem kui siin toodud loend, sest mitmed sõnad, mis ei ole ainult usundiga seotud, on jutlustes esitatud siiski üksnes religiooses varjundis. Pealegi on sellest tööst välja jäetud rida piiblikke pärisnimesid, mis juba tollal võisid olla omased eesti rahvakeelele, ja seda usutavasti saksa keele vahendusel. Siinkohal mainitagu ka seda, et peale eventuaalsete saksa, s. o. kesk- ja uus-alamsaksa ning kesk- ja uus-ülemsaksa laenude on jutlustes vanemaid germaani laenusid, nagu *viin, tuba, saks, munk, paat, paastuma, rikkus* jt., mida käesolevas ülevaates ei võeta käsit-luse alla.

On öeldud, et Mülleri jutluste nooremad saksa laenud võivad pärit olla kas alam- või ülemsaksast. Enne kui hakata lähemalt analüüsima laensõnade täpsemat päritolu, on põhjust valgustada Tallinna saksakeelsete kodanikkude keeleolusid 1600. aasta paiku. Teatavasti oli äsja väljarännanud balti sakslaste kõnekeeleks ülem-saksa, aga ülemsaksa on siin lõplikult võidule pääsenud alles umbes 150 aasta eest. 1774. aastal kirjutas H u p e l siinsete sakslaste keeleolude kohta: „Die platdeutsche (Sprache) ist zwar seit 20 Jahren sehr aus der Mode gekommen, doch wird sie noch in den Seestädten häufig, auch auf dem Lande in vielen Häusern gesprochen. Wer mit seinem Bekannten recht vertraut reden will,

pfllegt sich derselben nicht selten zu bedienen. Bey dem auswärtigen Handel ist sie unentbehrlich“ (Topographische Nachrichten I 147). Nagu sellest tsitaadist võib näha, oli sadamalinnades — muuseas siis ka Tallinnas — 18. sajandi lõpupoolel alamsaksa keel veel täiesti elav. Võib arvata, et seda räägiti teatud määral ka 19. sajandi esimesel poolel. Alamsaksa keele tarvitajateks võisid olla niihästi mõningad põlised Tallinna perekonnad kui ka hilisemad siirdlased Põhja-Saksamaa alamsaksa keelega aladelt. Et 1825. aasta paiku võis Tallinnas *plattdeutsch*'i kuulda, osutab muide episood G. Springfield'i (= Hansen'i) memuaarides „Meine Vaterstadt Reval vor 50 Jahren“ (1877), kus lk. 48 kõnelakse Oleviste kiriku õpetajast, kes oli kange kogudust noomima, kui see ei olnud jutluse ajal küllalt tähelepanelik ja vagune. Kord olid kirikus mõned meremehed, kes hakkasid keset jutlust välja minema. Seda nähes käratas õpetaja: „Was sucht ihr?“ — Mehed vastasid üle kiriku: „Mer säuken man de Dör.“ — Mülleri elades ja toimides oli aga alamsaksa keel Tallinnas valitsevaks keeleks. Kuigi reformatsioon andis alamsaksale niihästi Saksamaal kui ka Baltikumis tugeva hoo, ei võetud tal siin kirjanusliku ja ametliku keelena jalgu siiski mitte nii kiiresti alt ära kui Saksamaal, sest diasporas ei pääse ju uued voolud kunagi nõnda kiiresti valitsema kui rahvuse kompaktsel alal, kust uus vool lähtub. Tallinna linnast teame (linnaarhivaari R. Kenkmaa lahkeil suulisil andmeil), et siin oli alamsaksa keel ametlikuks keeleks 17. sajandi esimeste aastateni. Keele vahetuse põhjuseks ei olnud mitte niipalju sisemised kultuurilised arengud kui välised tegurid. 17. sajandi esimestel aastatel oli Tallinnas suur katkhäda, millest kõnelevad Mülleri jutlusedki. Katk tappis maha väga palju põliseid tallinnlasi, muuhulgas ka linna-ametnikke. Langenud alamsaksa keeleuususega ametnikkude asemele tuli uusi, kellel oli vähemalt kirjalik keeletraditsioon ülemsaksakeelne. Rae- ja muudest protokollidest on ilmselt näha, kuidas uue ametniku töösseilmumiseega muutub kohe ka keel. Kodanikkude seas elas alamsaksa keele kirjalik tarvitamine edasi mõne aja pärast sedagi, kui linna ametlikuks keeleks oli saanud ülemsaksa. Linnaarhiivis olevatest erakirjadest ja kodanikkude poolt raele saadetud palvetest ning tõestistest on näha, et umbes 1620. aastani kirjutatakse ka veel alamsaksa keeli. Pärast seda on alamsaksa keele tarvitamine haruldane. Kuivõrd elav oli alamsaksa keel 16. sajandi lõpu Tallinnas, kus Müller sündis ja elas, osutab muide seegi fakt, et

B. Russow avaldas ka 1583. aastal alamsaksas oma „Chronica der Prouintz Lyfflandt“. — Ülemsaksa keel tungis Tallinna kõigepealt kirjandusliku ja kantseleikeelena. Kõnekeelena on teda tarvitama hakanud alguses haritumad kihid, kelledega lihtrahvas hakkas vähehaaval kaasa minema. Et olukorrad on olnud nõnda, ilmneb muuseas ka Mülleri jutlustest enestest. Haritlase ja suure eruditsiooniga mehana tarvitab Müller järjekindlalt ülemsaksat nendes tsitaatides, märkustes ja passaažides, mis ta on iseenese jaoks paberile pannud. Kui aga jutlustaja on pidanud mõnd saksa sõna tarvitama eestikeelses kõnes, on see peaaegu ikka alamsaksa algupära. Olid ju Mülleri eesti soost koguduseliikmed õige suures enamuses lihtrahvas. Kui see lihtrahvas 1600. aasta paiku kõneles saksa keelt või sai saksa keelest kuidagi aru, võis arvesse tulla ainult alamsaksa keel.

Nagu äsja on öeldud, on Mülleri esinevad saksa laensõnad peaaegu ilma erandita alamsaksa algupära. Laenamine ülemsaksast võib tulla kõne alla ainult paari sõna puhul. Niisuguseid sõnu oleks kõigepealt *Arzt*, *Arztide*, *arzt* 'arst', mis esineb kõrvu kujuga *Arjt* < üs. *Arzt*. Vt. selleks Kluge EtWb. Võib oletada, et selle sõna tarvitamisel on Müller käinud ülemsaksa järgi vahest ainult kirjutusuuususes. Allpool on mitmeid näiteid selle kohta, et Mülleri ei tarvitse ühtida ortograafiline traditsioon ja faktiline hääldus. Teine sõna, mis ilmsesti põlvneb ülemsaksast, on *Bürgerix* (esineb ainult üks kord) < üs. *Bürger*. Et see sõna on Mülleri eesti keeles juhuslik ülemsaksapärasus, osutab kontekst, milles sõna esineb: 30 Je Iebbi on täma meidt feide Englide, [niint Pöhade Bürgerix] Tanwafe BÜRREIX niint Jumala Noddafundaßer tachnuut teha. Näeme siis, et jutlust paberile pannes on alguses tarvitatud ülemsaksa algupäraga *Bürgerix* ja see siis kohe parandatud koguduseliikmeile arusaadavamaks alamsaksast põlvnevaks *BÜRREIX*. Ülemsaksa laenukena võiksid kõne alla tulla veel sõnad *Hamere* 'vasara' ja *Kambre* 'kambri' ~ *Kambride* 'kambrite' ~ *Kambrit* 'kambrid', kus esineb lühike vokaal ootuspärase alamsaksa pika vokaali asemel, vrd. alamsaksa *hamer* ja *kamer*. Eesti keeles on *kamber* ~ *kammer* üldiselt lühikese vokaaliga. Samuti esineb ka läti keeles *kaņbaris*. Sellepärast peab arvama, et balti-alamsaksas on olnud *kammer*. Niihästi eesti *haamer* kui ka läti *āmars*, *āmurs* näitavad, et eelmisele vastupidi on kohalikus alamsaksas olnud *hamer* tavaline. Kuid pole siiski tingimata tarvis arvata, et Mülleri *hammer* oleks ülemsaksa algupära. Kohati on alamsaksaski võinud olla *hammer*.

Alamsaksas on nimelt murdeti kõikuvusi lühikese ja pika vokaali tarvitamises. Vt. muuseas Chr. Sarauw, Niederdeutsche Forschungen I 16 jj-d (Historisk-filologiske Meddelelser utgivne af Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab V, 1). Eesti keeles on ka peale Mülleri tsiteeritud juhu lühivokaalne *hamber* olnud tuntud (vt. Wiedemann EWb. s. v. *hāmer*). Lõpuks näib, nagu oleks ülemsaksa laenud *Schlām* 'pori, muda', *Schweuel* 'väävel' ja (*Richt*)-*schnor*, sest alamsaksas on nende sõnade vasteks harilikult *slam*, *swevel* ja *richtsnor*, vrd. ülemsaksa *Schlamm*, *Schwefel*, *Richt-schnur*. Tõepoolest on aga *sch* Mülleri erijoon puhtortograafiline või ta kajastab tõelist hääldusuuusust. Et asjaolud on nõnda, osutab ilmekalt Mülleri eelkäija B. Russowi keeleuusust. „Chronica der Prouintz Lyfflandt“ (tarvitatud on 1857. aastal Riias ilmunud väljaande lõpus olevat „Wörterbuch und Namenregister“) esitab meile [ʃ]lau 'schlagen', [ʃ]leden 'Schlitten', [ʃ]lumpes wyje 'zufälliger Weise' jne. alamsaksale omasemate *sl*-ste kujude asemel. Russowil on samuti [ʃ]mahheit 'Schmach', [ʃ]weneu 'schweben'. Lasch MNGr 173. — Müller kirjutab ka eesti keeles mõnikord *fch* pro *s*: 100 rajʃdʃe, 318 ʃbbauʃdʃulʃte.

Eeltoodust on ilmnenu, et peale mõne vähese juhu ei leidu Müllerial ülemsaksa laenusid. Konstateeritavad ülemsaksa laenud on pealegi juhuslikult või neile peab lisama küsimärgi. Müllerial esinevad laenusuhted annavad edasi seda tõelist olukorda, mis 17. sajandi algul valitses eesti ja saksa keele kokkupuudetes. Ajamärgiks on aga see, et alamsaksa laenude kõrval hakkab vähehaaval siiski ka ülemsaksa omi sisse tungima. Vanade traditsioonidega linnana suutis Tallinn isegi väga kaua vastustada ülemsaksa ekspansiooni. Vanimast lõuna-eesti murdelisest keelemälestisest, Sigismundus Awerbachile 1589. aastal antud tunnistusest näeme, et tol ajal oli Tartus ülemsaksa keel linna ametiasutistes saanud kindla jalgealuse (vt. autori kirjutist „Saksa laensõnadest 16. sajandi eesti kirjakeeles“, EK 1940, 110 jj-d.). Et veel Mülleri ajal ja seda enam enne teda oli alamsaksa keel see keel, mille kaudu eestlane kokku puutus muu maailmaga, on jutlustes esinevad heebrea, kreeka ja ladina algupäraga laenud arvatud alamsaksa omade hulka. Selleks on muuseas tuge andnud ka tõsiasi, et mitmed siia rühma kuuluvad laenud esinevad saksastatud kujul.

Mülleri saksa laensõnadest on õige palju niisuguseid, mida praegune eesti keeleuusust ei tarvita. Kas need sõnad on arhaisme või Mülleri keeletraditsiooni erijooni, seda osutab nende lähem

analüüs. Jutlustes on kõigepealt õige mitu niisugust sõna, mida praegune keeleuususe küll ei tunne, kuid mis siiski esinevad muudelgi vanematel autoritel või leiduvad vanemates sõnaraamatutes. Niisugused sõnad oleksid:

Äfflate (gen.) 'pattudeandeksandmine'; Wiedemann EWb *āblat* gen. *āblati* (lõuna-eesti sõnana) 'Oblate', *kiriko āblati-päiw* 'Kirchweih'. Samast tüvest on eesti *laat* 'Jahrmart, Viehmarkt' (EK 1929, 11).

Blömifene 'lilleke'; Müllerilt saadult tarvitatakse praeguses eesti keele uususes humoristliku sõnana *plöömikene* 'lilleke, õieke'. Ilma metafooniatega esineb Wiedemann EWb-is *muskat-plöm* 'Muskatblüthe' ja *wēwli-plömid* 'Schwefelblumen'. Tartu vanarahvas kutsub lille 'pellis' *marj-jen-plöm*-iks.

giunna 'soovima, soodama'; Wiedemann EWb *künna* 'gönnen', *künna* gen. id. 'freundlich', *künnatu* 'missgünstig, unfreundlich'.

Kaarmanne (gen.) 'voorimehe'; Stahl AES *fährman* 'fuhrman'; Wiedemann EWb *kärman* gen. *kärmani* 'Fuhrmann'.

Kappide (gen. pl.) 'mantelkuubede'; vrd. Wiedemann EWb *kapp* gen. *kapi* 'Kappe', *lör-kapp* 'Florkappe, Schleier'.

kröönitü 'kroonitud'; Wiedemann EWb *krönima* 'krönen'.

Kunſkopp 'teade, teadaanne'; Wiedemann EWb s. v. *kopp*: *kunſ-kopp* 'Plauderer, Schwätzer, Hexenmeister', *kunſ-koppi küzima* 'einen Hexenmeister um Rath fragen'. Nagu osutavad AES-i murdekogud, esineb sõna ka mitmetes murretes, muuseas Tallinna külje all Jüri kihelkonnas: *egä ta eijette reakkind, ta reakkis kunſkoppi. egä mäci sepä eijette reakkind, ma reakkisin kunſ-koppi*, mille kohta ütleb murdeuurija, et väljend tähendab 'osalt midagi rääkima või natuke mõistu midagi rääkima, nii et kes asjasse pühendatud on, see saab kohe aru'.

[kört] Schörti (gen.) 'põlle'; Wiedemann EWb *kört* gen. *kördi* ~ *kört* 'um den Leib geschlungenes Tuch; farbiger Unterrock (welcher auch während der Menses getragen wird)'.

Landsäckhit 'palgasõdurid'; Wiedemann EWb *lañtsi-poiſ* 'Herumtreiber, Mensch der nichts als einen Sack auf dem Rücken hat', seega oleks sõna teine osis tõlgitud; vrd. ka *nih* gen. *nih* 'Bube (im Kartenspiel)'.

Vietpajatuſe (gen.) 'võrdluse, tähendamissõna'; Gutsleff Vana Testament, 4. Moosese raam. 23, 22 omma lihſpajatuſe; Stahl LSp II 209 õhe töije lihſpajatuſe; LSp III 243 opper

Christus lebbi lihõpajatuffe; Göseke Manud. 216 lihõpajatus tehõendamine 'Gleichnis'; Wiedemann EWb esinev *līg pajatis* 'unnütze Rede, Lüge' on arenenud arvatavasti rahvaetümoloogia mõjul, mis on alamsaksast põlvneva *liik-* ühendanud sõnaga *liig*.

mate (gen.) 'mõõdu'; Wiedemann EWb lõuna-eesti *māt* gen. *mādi* 'Mützenfleckchen, Modell dazu'. Ka AES-i murdekogud tunnevad seda sõna mitmes eri tähenduses, näit. Puhja, Kambja, Võnnu, Kanepi, Räpina *māt* gen. *mādi* 'lõige, paberist vorm, mille järgi riiet lõigatakse, riidelõikamise muster, saksa Schnitt', Räpina *mätte pālī lēgaitas, kes vėl ei meista' pāšt lēgaita', kāisse māt, riinnaestse māt, Otepää māt* gen. *mādi* 'siilud, milledest mütsipõhi õmmeldi', *kripsmāt* 'teat. mõõtmisabinõu puuseppadel', *kripsmāt om nahast, kolm aukku om sisēn, kripsmādiva mēpēttas, reis-māt* 'teat. puusepa tööriist kriipsude tõmbamiseks', *reis-māt, tō teoē kriipse, vanašt ollive saksā meistre, sis nāist jāivā nimē*. Ehkki sõna esineb praegu lõuna-eesti murdealal, ei kõnele see fakt siiski võimaluse vastu, et omal ajal oli *maat* omane ka Tallinna eesti keelele.

mõrdrit 'mõrtsukad'; allakirjutanu arvates pole võimatu, et *mõrtsukas*, Wiedemann EWb *mõrtsuk, mõrtsukas, mõrdzik, mõrtsik* on eestipärastusi kõnesolevast alamsaksa laenust. *Mõrtsuka* vanim esinemiskoht, mis on silma puutunud, on Göseke Manud. 299 *mörzik* 'mörder'.

niitada 'ehtida'; Wiedemann EWb *mukitama* 'sich zieren, sich hübsch machen', *mukk* gen. *muku* 'hübsch, schmuck'. Mülleril esinev *ü*-line vaste on lähtunud alamsaksa metafoonilisest kujust.

Mündrifõ (gen.) 'paadimehe'; Wiedemann EWb *mündrik* gen. *mündriku* 'kleines Boot mit flachem Boden'. Viimases tähenduses esineb sõna rahvakeeleski, muide Tallinna lähedal Jõelähtmes: *münvrik, pāt miš evasi ei lähē ja laene otsas räpsib, oñ nisukke vilets pāvi ehittus, sis seda üitta münvrik*.

[**nüpike**] *tuüppifene* 'kerge hoop, nips'; Wiedemann EWb *nipp* gen. *nipi* ~ *nipu* 'Knipps, Schnippchen'.

Þammie 'patune'; Wiedemann EWb *pannama, pannatama, panñima, panñitsema* 'in den Bann thun', *kõige pannatumad wiljad* 'das allerschlechteste Getreide'.

Þichuaderitlle 'pihi-isale'; Wiedemann EWb esineb vana-
nenud sõnana *piht-wāder* 'Beichtvater', *piht-water* 'Beichtvater'.

Þipide (gen. pl.) 'pillide'; sama tüvi on teistes tähendustes üldestiliselt tuntud, vt. Wiedemann EWb *pīp* gen. *pību* 'Pfeife';

Röhre, Tülle'; AES-i murdekogude järgi tähendab Saaremaal ja Hiiumaal *piip* gen. *piibu* 'laesrippuvat raudlühtrit'. Sija kuulub ka Wiedemann op. c. *pīpar* gen. *pīpari* 'Horn, Posaune (aus Rinde)'.
 ʒinna (gen.) 'naela'; Wiedemann EWb *piññ* gen. *piññi* 'Klemme, Zwicke; kleiner eiserner Stift'; pandagu tähele ka sõna *pind* gen. *pinnu* ~ *pinna* 'Splitter, Pflock, Stäbchen, dünnes Brettchen, Nadel (am Baum)', mille osa semasioloogilist külge on ilmsesti saadud alamsaksa poolt.

ʒoʃtʃuʃe (gen.) 'rõugehaigla'; Wiedemann EWb *pokk* gen. *poki* ~ *poka* (lõuna-eesi sõnana) 'Pocke, Narbe, Unebenheit (der Haut)', *pokke pandma* 'impfen', *poki-reig* 'Pockenschorf (Schimpfw.)'; sõna teine osa esineb mitmes muus liitsõnas, nagu *raatus*, *vöörus*, *triipus* jne.

ʒrediqjtole (gen.) 'kantsel, räästool'; Thor Helle KA 408 räästol 'Kanzel'; Arvelius Üks Kaunis Jutto- ja Õppetusse-Ramat I 7 räästol; Wiedemann EWb *rāstōl* gen. *rāstōli* ~ *reastol* 'Kanzel'. Alamsaksa *predikstōl*, *prekstoel* arenemiseks eesti sõnaks *räästool* on pidanud kaasa aitama rahvaetümoloogia, mis on ühendanud käesoleva laenu eesti sõnaga *rääkima*, sest muidu ei oleks seletatav üldine sõnaalgulise *p* kadu.

ʒörrelix (transl.) 'kodanikuks'; Wiedemann EWb *pürgel* gen. *pürgeli*, *pürger* gen. *pürgeri*, *pürjel* 'Bürger', mis on ülemsaksa laenusid. Müllerial esinev alamsaksa laen on tugevasti eestistatud, mis osutab omaltki poolt, et sõna ei või jutluste kirjutajal olla juhuslik saksapärasus. ʒörrelix-sõna häälduslik külge näib olevat olnud *pөрèliks*.

ʒiitj (gen.) 'saagi'; Beiträge IX 83 *püüt* 'gestrandete Waaren, die das Meer auswirft'; Wiedemann EWb *püt* gen. *püdi* 'Beute, Fang, Erwerb, gestrandete Waare, welche das Meer auswirft'; sõna esineb ka murretes, nagu näiteks Hiiumaal, kus *püit* tähendab kõigepealt 'meresaaki'. Sõnast *püüt* tuleb lahus hoida *püüd* gen. *püüü* 'Fang, Fangen, Beute', mis kuuluvad ühte verbiga *püüdma*.

ʒreʃtʃoppe (part.) 'aruannet'; Stahl LSp III 328 te rechʃenʃoppe ʃehl chʃ peawat andma; Wiedemann EWb *rās-kopp* gen. *-kopi* 'Rechnung, Abrechnung, Ueberschlag, Vergleich, Contract', *kui rās-kopp oli ära peetud* 'als die Abrechnung gemacht war', vrd. ka *rās-peñning* 'Rechenpfennig'.

Reñeste 'rentsel'; praegu eesti keeles tarvitusel olev *rentsel* ja läti *reñstele* (Schwers SKhU 99) eeldavad, et juba balti-alam-saksas peab olema toimunud dissimilatsioon: *rennestén* ~ *rennstén* > *rennstél. Eesti keeles on peale selle toimunud metatees: *renstel > *rentsel*.

Riichtjuor 'juhtnöör'; Tallinna linlaste keeles võib praegugi kuulda verbi *rihtima* 'teimima, täpsustama, korda seadma'; *nöör-sõna* kohta vt. EK 1933, 131.

Roste (gen.) 'resti'; Wiedemann EWb *röst* gen. *rösti* (~*reht* ~ *rešt*) 'Rost, Bratrost'; Gutsleff Vana Testament, 3. Moosese raamat 6, 31 eht mia röjti päht om tettut. Kuigi Müller harilikult märgib *ö*-d niihästi eesti omades sõnades kui ka laenudes ja eesti keelega segi esinevas ülemsaksa keeles, on siiski üksikuid juhte, kus *ö* on jäänud märkimata kasvõi lohakuse tõttu. Sellepärast pole võimatu, et käesolevalgi jubul on Roste tõeline hääldus *röste* ~ *rösti*. Vt. märkust 3.

Jchemel sõnas Jalqfchemel 'jalgpink'; Wiedemann EWb *kemel* gen. *kēmlī* 'Schemel'.

toch, doch 'ometi, siiski'; see sõna on vanas kirjakeeles õige populaarne, esinedes muuseas järgmistel autoritel: Rossihius 134 kumb toch erra löppis; Brocman (1637) VEKVM 53 ou temmal doch fül Höbbbe (1639), 57 *Kui doch sahp teil keuja?*; Saleman (1651) VEKVM 65 Doch minckfarn Röhhu jahb doch je; Saaremaa käsikiri (1650?) VEKVM 131 Ken toch je ou oluut; Giläus (1656) VEKVM 145 Audis doch find erra; Göseke (1656) VEKVM 147 Doch tullep Öm sejt mitieft, 149 kus temma doch feddakit ou; kindralkuberner Bengt Horni käsk (1665) VEKVM 152 jies kuhleme meye toch, kuy nemmat toch eme ommat jalqfauut; korraldus nahkade ja hülgerasva müügi ja ostu kohta (1696) VEKVM 363 kumbat toch monford atwalito Plafaride niut Rahmatode lebbi errafelhtut emmat.

thurima 'kestma': Göseke Manud. 157 esineb see sõna kujul tüürima = feitma 'dauern, wären', mis osutab lähtumist balti-alam-saksa metafoonilisest vormist *düren.

unredht 'vale, ebaõige'; katkend Liivimaa talurahva õigusest (XVI s. ?) VEKVM 3 Kef; Uuredhti fainwap je maxap nudhtuf; Wiedemann EWb *undrecht* gen. *undrehti* (*unreht*, *undrekt*) 'Unrecht; unrichtig, falsch, widerrechtlich'. Sõna tunnevad ka murded ning osalt kõnekeelgi. Näit. esineb Kivikas Mur-rang 123 *ega see pakkumine olegi nii undrehti asi*.

wunnith 'sõim'; ? Wiedemann EWb *wunn* gen. *wunni* 'Faustschlag'; Kivikas Punane ja valge 10 *sagedased vunnid kuklasse*.

Werkstede 'töökoda'; vrd. Wiedemann EWb *wärks-tuba*, *wärk-tuba* 'Werkstube, Arbeitsstube (der Handwerker)'.
 Förstide (gen. pl.) 'vürstide'; Wiedemann EWb *wörst* gen. *wörsti* (lõuna-eesti sõnana) = *vürst*, sõna on siiski Põhja-Eestiski ka praegu tuntud, muuseas Hiiumaal, kus vanemal põlvel esineb *vörst*.

Muudele laensõnadele, mis esinevad Mülleri ning mida praegune eesti ühiskeele uusus ei tunne, ei ole allakirjutanu leidnud vasteid ei vanemast kirjakeelest ega murdeist. See asjaolu ei tõesta siiski, et Müller oleks nende sõnade ainus tarvitaja. Üksikasjaline uurimine võiks osutada, et mõnigi sõna esineb ka mujal. Ja kui ei leiakski igale sõnale mujalt vastet, võime siiski arvata, et vähemalt osa Mülleri haruldasi alamsaksa laensõnu on tema ajal olnud Tallinna eestlaste seas tarvitusel, kuigi just mitte kõik sõnad ei ole olnud eesti lihtinimesele omased. Mujalt täiesti registreerimata laensõnad oleksid järgmised: begerib, Frankrike Maast, eb vorfchone, Vorsprafer, eb vorwute, gehorsam, Heylandt, Hüchlerit, Klenödye, köstlik, Orjaed jne., Pflichtluter, Püßitefe, Römeru, Schiltwahi, tuß, vnd, ungehorsame, (Wachthuß), Werkstede.

Kui vaatame lähemalt Mülleri saksa laensõnu, näeme, et õige mitmed neist esinesid juba siis tugevasti eestistatud kujul. Niisugused sõnad on *teckimængt* 'narrimäng', *mückada* 'ehtida', *Pau-nine* 'patune', *Paßuna* 'pasuna', *Pilli* 'pilli', *errapillatuth* 'ära hävitatud', *Poola* 'pooli, käävi', *pradida* 'praadida', *Perme* 'pärimi', *püßith* 'püssid', *Püßitefe* 'karbikese', *tahti* 'tahti', *Talli* 'talli', *tanßma* 'tant-sima', *thurima* 'kestma'. See huvitav tõsiasi osutab kõigepealt, et Müller on tahtnud laensõnu esitada sellel kujul, nagu rahvas neid tõesti tarvitab. Nõnda siis ei ole meil põhjust arvata, nagu oleksid Mülleri saksa laensõnad sellepärast sattunud jutlustesse, et autor oskas eriti puudulikult eesti keelt ja võttis häda sunnil saksa sõnu appi. Nagu muu sõnavara oli jutluste koostajal saadud ümbritseva eesti rahvastiku käest, nõnda on saadud ilmselt ka suurem osa saksa laenusid. — Täiesti eestistunud laenude kõrval on terve rida niisuguseid, mis esinevad kahel viisil, eestistunult ning ühtlasi alamsaksa algkeelele lähedasel kujul: *Apöitel* ja oma *Postlilt*; *Bischop* ja *Bisup*; *Benckide* (gen. pl.) — *Bencke* (gen. sg.); *Selßhoppe*, *Selßchoppy* (gen.) — *Selße*, *Selßit*, *Selßy-*

wefiet; vordenida, vordehniut, verdehniut, Vordeniſtuße (gen.), Verdenſte -- tenima, tehniwat, Theniſtuße; doch -- toch; Stunni, Stunniy, Stunde - Tuuni, Tunne (gen.); tüctide (gen. pl.) -- tüct, Tücti. Lõpuks on sõnu, mis käivad orjalikult (alam)saksa algkujude järgi: ſchendenut 'kinkinud', Glaſacken 'klaasaken', Glaſe 'klaasi', Scholit 'koolid', Schoelmeiſter 'koolmeister', Ehore ſiddes 'koooris', gehrib 'käärib', Schörti 'põlle, «kõrdi», Spiegel 'peegel', brufima 'pruukima', Brudt 'pruut', JütluſStole, JütluſStoel 'kantsel, «jutlustool», ſtormiwat 'tormavad' jne. Peale esitatud sõnade on veel niisuguseid, kus alamsaksa algkuju ei ole teinud eestlastele häälikulisi raskusi, nõnda et eestipäraseks muutunud sõna võib siiski olla häälikuliselt jäänud sarnaseks saksa originaaliga. Et sama laensõna esineb kahesugusel kujul, osutab ühelt poolt tendentsi esitada laensõnu rahvapäraselt ja teiselt poolt tugevat kinnipidamist algkujust. Kui mõni laen on kas osaliselt või terviklikult algkeele kuju täielik koopia, ei pea see siiski tähendama, et sõna oleks ka nõnda hääldatud, nagu ta on kirjutatud. Teame praegusest keeleuusus-est, et sageli püsib algkeele ortograafiline külg, kuigi hääldus on eestistunud. Pandagu selleks tähele sõnu *dokument, džentlmen, baar* jne. Veelgi rohkem näiteid selle kohta, kuidas laensõna on tehtud rahvapäraseks, leidub rahvakeelest. Selleaegne eesti keel oli ainult rahvakeele tasemel. Võime siis arvata, et kirjaviiside ſchendenut, Scholit, gehrib, Spiegel, Brudt jne. taga peitub tõeline hääldus *kenkinüd ~ kenkinud, koolid, käärib, peegel, pruut*.

Siinkohal on põhjust puudutada Mülleri saksa laensõnade tüvevokaali küsimust. Enamik laensõnu, olgu nad noomenid või verbid, on *i*-tüvelised: Ameti, Ammeti, Amety, Epiſtlit, Euangeliiumi, gümima, gümimuth, Hächlerit, Iſraelſy, Iſraelſiit, Iſraelſiterit, Jeſuwi-terit, Galileerit, Capitti, Kappide, Cardinalit, Kaudfedide, Kefcy, Kelleri, Schoelmeiſtri, Kronith, krönituth, Kunſti, gehrib, Schörti, Landſtuehit, lappida, Luſti, malib, malituth, merdille pannema, Mertkeril, Narrit, küppikene, Pipide, Pilli, pradida, brufima, Börrelit, piſſith, Kathuſit, Koſide, ruſmi, Syditi, Talerit, tachtit, Talli, vordenida, tehniwat jne., Templi, Teſtamenti, Teſtamenty, ſtormiwat, Torni, tröſtima, thurima, tücti, tücty, Tyraniidit, Schiltwahi, Thwahi, wangſy, wangſi, Pharifeiſit, wyti, wunnith, Wöritide, jülline, wiſiit(e), erwiinuth jne. Esitatud *i*-tüveliste juhtude kõrval näeme edasi niisuguseid juhte, kust samast sõnast on kõrvuti *e*- ja *i*-tüveline kuju: Altare -- Altary; Apoſtle -- Apoſt-ſide; Arſte ~ Arſtit; Exemple -- Exempli; Euangeliſtet -- Euangeliſiit; Engle -- Engly, Engli; Kambre -- Kambrit (pl.); Keyſere -- Keyſerille;

schenkenut schenknuut; Schole - Scholi; Vouwehauwade Louwit;
 Weitre -- Weiftri; Wördre Wödrilt; Orjake - Orjakit, Orjakit;
 Paweste - Pawesti, Pawesty; Peüinge -- Peüingfit; Persone - Per-
 sonit; Peude -- Peufide; Plastre -- Plasterit; Potte siddes -- Potti-
 seppa; Prophete -- Propheiti; Römere -- Römern; Selße -- Selspuvliet,
 Selsix, Selschoppe -- Selschoppn, Selschoppite; troste -- trofti, troftu;
 Tunne, Stunde - Tunni, Stunni, Stunnu; Türcke -- Türcki, Türckit;
 valsche -- valschji; Verse, Verffe Verffit jne. Kolmandaks on sõnu,
 mida tunneme üksnes *e*-tüvelistena: eb vorjhoue, eb vorvoute, Hamere,
 Kaarmaie, Glase, Kloppe (imperatiiv), Chore, Vyfflande, mantle, Mantele,
 Offere, Patre, Paßione, Paradise, Paradysje, Ferme, Reife, Reñeste, Roite,
 Tangede, ZütlusStole, Vate, wandereb, Wandre Wehe, Sigelrecht, Bige Puh,
 versche (nom. on Mülleriil versch) jne. Tüvevokaali *-e* esinemisest
 võiks arvata, et Müller on pidanud kinni saksa keele eeskujudest,
 sest saksagi keeles tuleb neis sõnades paradigmaatilisel *e* esile.
 Mõnel juhul on ehk tõepoolest tegu saksa keele otsese eeskujuga,
 kuid üldiselt peab konstateerima, et *-i* ja *-e* vahelduses on kõige-
 pealt küsimuses eesti keele murdejooned. Tallinna kandi vanemas
 kirjakeeles näeme mujalgi, kuidas laensõnades võistlevad omavahel
 need kaks tüvevokaali. Vt. selle kohta EK 1939, 211 jj. Tallinna
 külje all olevas Jüri murdes on praeguses murdeuususes tuntud
 nihästi üks kui teine tüvevokaal, nagu muuseas osutab MT 240:
vuõrest (13), *muõdi* (17), *triemletta* (40), *truñmi* (40), *müfsisi* (40),
pietre (41), *arstima* (41), *kuñtsisi* (42), *lappida* (42), *seltsi* (45),
alitari (47) jne. Nende sõnade kohta, kus vaheldub *-i* ja *-e* tüve-
 vokaalina, võib veel seda öelda, et absoluutses lõpus on *-e* sage-
 dasem kui siis, kui tüvevokaalile järgneb veel mõni konsonant.
 Sama nähtust võib konstateerida ka sõnalõpulise *-u* ja *-o* vahel-
 duses (tröjtlifo, tröjtlifut), sest sealgi on absoluutses lõpus vokaalil
 madaldumistendentsi. *-i* ja *-e* vaheldumine positsiooni järgi ei näi
 olevat aiva juhuslik, vaid selle taga peituvad pigemini tõelised
 hääldusolud, mis võisid Tallinnas valitseda 1600. aasta paiku. —
 Lõpuks on mitmeid laensõnu, millel ei ole tüvevokaaliks *-i* või *-e*,
 vaid mõni teine vokaal. Tüvevokaali *-a*-ga on merfada, mücfada,
 Paßuna, Peepisopadde, Paßisopax (selle kõrval siiski ka Pißopit),
 errapillatuth, Piina, Pota, Tatarat. Toodud näited osutavad, et Mülleriil
 on kohati suurem tendents tüvevokaali *-a* tarvitamiseks kui täna-
 päeva eesti keele uususel. On ju praegu harilikud *mukkima*, *piis-
 kopiks*, *pooli*, *tatarit*. Paljude *-likko*-lõpuliste eesti omade sõnade
 mõjul on ka alamsaksa *-lik*-lõpuliste sõnade tüvevokaaliks saanud

-u (~*o*): Münderifo, Fiddalifo, tröstlifo, tröstlifut. Siiski esineb tüvevokaali *-i*-ga Kunstlifimib, Müntlifimb. Ühenduses tüvevokaaliga on põhjust siingi esile tõsta tõsiasja, et alamsaksa laensõnad ei tarvitse tingimata olla *-i*-tüvelised ja skandinaavia poolt, s. o. kõigepealt rootsist saadud, *-a*- või *-u*-tüvelised. Kui vaadelda alamsaksa laensõnu, võib näha, et suurem osa neist on küll *-i*-tüvelised, kuid selle üldise tüvevokaali kõrval võib kõikjal esineda ka teise tüvevokaaliga sõnu. Vt. selle kohta Ariste ERL 28 jj., Mägiste „Kõhklevaid mõtteid läänemere-soome laensõnade uurimise puhul“, EK 1932, 129 jj-d, 175 jj-d.

Eelnenud ülevaadetes on mitmele korrale esile tõstetud fakti, et Mülleri keeles ei ole olemas eriliselt suurt saksa keele leksi-kaalset mõju, mis oleks tekkinud sellest, et jutluste kirjutaja oleks teadlikult või alateadlikult tarvitanud saksa sõnu igapäevaste eesti omade asemel. Olemasolevad laensõnad on peamiselt sel põhjusel sattunud jutlustesse, et need on olnud omased eesti keelele, mida Müller kuulis. Vähemalt suuremat osa laensõnu on Müller tarvitanud eesti keelenditena. Osutab ju seda paljude sõnade täiesti eestistunud kuju. Kas Müller on üldse tarvitusele võtnud uusi germanisme ja missugused on tema poolt tarvitusele võetud sõnad, seda on raske öelda. Kindel on aga, et kuigi palju ei ole neid laenusid, mida ei või ka muudest allikatest konstateerida. Mõningaid saksa sõnu on Müller võinud selle tõttu tarvitama hakata, et vastava mõiste tähistamiseks ei ole eesti keeles leidunud sobivat sõna. Jutlusi lugedes võib lõppude lõpuks otsusele jõuda, et Müller on püüdnud pakkuda tõelist eesti rahvakeelt niipalju kui ta on seda suutnud. Ühtlasi võib märgata, et ta on aina eesti keelt juurde õppinud. Kuidas Mülleri eesti keele oskus on üha suurenenud, osutab kõigepealt seegi nähtus, et mida aasta edasi, seda ulatuslikumaks muutuvad tema jutluste saksa- ja ladinakeelsed tsitaadid ja passaažid. Kui jutlustaja keeleoskus oli nõrgem, pidi ta muidugi täpsemalt kirja panema jutluste sõnastust. Kui aga eesti keele sõnavara oli küllalt ulatuslik ning kõne üldse voolav, võis mälu hõlbustamiseks paberile pandud tekst olla muuski keeles. Et Mülleri ladina- ja saksakeelsed passaažid ei kõnele viletsast eesti keele oskusest, vaid — pigemini just vastuoksa — osutavad küllaldast eesti keele tundmist, on maininud juba C. Malm (Baltische Monatsschrift XXXIII 618) ja W. Reiman (VhGEG XV, XXXIV).

On öeldud, et Mülleri tegevusajal toimus Tallinnas suur

muutus saksa keele uususes. Enne seda olid tallinnlased sattunud otsestesse kokkupuudetesse rootsi keelega. Riigirootsi keel on jätnud eesti keelde ilmseid jälgi, kuigi rootsi keele mõju ei ole kaugeltki nõnda suur kui saksa keele oma, sest rootsi keele valitsusaeg on olnud saksa omast palju lühem ja pealegi ei ole rootsi keelel olnud niisugust tugevat positsiooni, nagu oli saksa keelel. Rootsi valitsuse ajal eesti keelde tunginud rootsi laensõnadest vt. allakirjutanu kirjutist „Svenska lånord från svensktiden i estniska språket“ (Svio-Estonica 1936, 185—199). Tallinn läks rootslaste kätte 1561, seega siis 40 aastat enne Mülleri jutluste kirjapanemist. Tallinnas asuvaid rootslasi mainitakse jutlusteski (91, 107 ja 112). Mülleri tegeldes Tallinna kirikhärrana oli eesti keel arvatavasti üsna intensiivselt rootsi keelega kokku puutunud, kuigi meil ei ole jutlustes rohkem ilmseid rootsi laenusid kui üks ainus. See sõna on nimelt **tratt**, mida praegune eesti keeleuususe enam ei tunne: 22 *Se Kuningas David feriab fudt öx wayne [trat] Sant*, 108 *fuy teye rumalar Juimeßer teddy Kohre Polwel neift tratift nint Santift uende vrede eddes ollete fulnut lautwa*, 137 *Mindp: se Surm woib, ny pea jen feide waykewama Kuningfat, fudt jen feide wayjemba Trati, jen feide Nordimba Juimeße, fudt jen feide wahemba Lapse errafæfistada*, 178 *Sny müith öx waine Trath tahay forfide Nidede ts feüya*. Sõna tähendus võib olla umbes 'hulkur, kerjaja' ning selle lähtekohaks on rootsi *tratt* 'joodik', mis küll ei leidu üksiksõnana nendes teaduslikkudes sõnaraamatutes, mida allakirjutanu on võinud kasutada, kuid mis rootsi vanemas kirjakeeles on siiski üsna üldine. Prof. P. Wieselgren on allakirjutanu tähelepanu juhtinud Anna Maria Lenngren'i „Samlade skrifter“ III köitele (Stockholm 1926) 307, kus esineb luuletise *Cornelius Tratt* seletusi: *Tratt* innebär en anspelning på mannens egenskap af *fyllbult*, *din gamle tratt* ja liitsõnu: *öltratt*, *fylletratt*. Etümoloogiliselt kuulub siia *tratt* 'trehter' (Hellquist SvEtO).

Häälikuloolisi märkusi.

1. Alamsaksas on ühendid *ald*, *alt* muutunud ühenditeks *old*, *olt*. Sellepärast on ka *altar*- ja *alter*-sõnade kõrval üldised *oltar* ja *olter*. Siiski ei pea arvama, et Mülleril esinev *altar* oleks saadud ülemsaksa kaudu. Mitte kõigis alamsaksa murretes ja mitte ühel ajal ei ole käesoleval juhul $a > o$ (Lasch MNGr 67 jj-d; Sarauw NF I 108 jj-d). Kui vaadata näiteks 14. sajandi Tallinna linna kantseleikeelt, siis võib näha niihästi *a* säilimist kui ka muutumist *o*-ks: *behalden*, *alden*, *gewald*; *holden*, *beholden*, *olde*, *solt* (Lesthal RKSpr 3). Ka eesti keel osutab, et Baltikumis võis kohata mõlemat esindust, näiteks *kaldunid* 'Eingeweide' < *kaldūnen*, kuid *olderman*, *olterman* 'vanamees, isamees, esimees' < *olderman*. Üldiselt on nii, et püsi esindab vanemat olukorda ja *o* nooremat, kuid seda ei saa tingimata tõestada ka Eesti pinnal kõneldud alamsaksa kohta, sest siia tuli siirdlasi mitmelt alamsaksa alalt aina juurde. Eri aegadel ja eri kohtadest tulnud asunikudel võisid olla erisugused keelelised traditsioonid. See asjaolu on teinud balti-alamsaksa teatud määral kirjuks häälikuesinduste suhtes. Alamsaksas valitsenud kirjavus on kandunud ka eesti keelde tulnud laenudesse.

2. Alamsaksa *g*-st arvatakse, et keskalamsaksa ajal oli selle kirjamärgi taga heliline ahtushäälik, „stimmhafter spirant“ (Lasch MNGr 180 jj-d). Praegustes alamsaksa murretes on keskalamsaksa *γ* esindus väga kirju (Grimme PDM 48 jj.). Missugune oli Eesti pinnal kõneldud alamsaksa hääliku nüanss, mida on tähistatud *g* või *gh*-ga, ei tea öelda. Arvesse võttes eesti keeles olevaid alamsaksa laenusid, peab arvama, et alamsaksa ajajärgul pidi see häälik olema lähedane eesti palataalvelaarsele klusiilile. Pandagu selleks tähele eesti sõnu *kek*k 'verwöhnt (von kleinen Kindern)', *eitel*, *eingebildet*, *hochfahrend*, *Geck*, *Narr*' < *geck*, *käärima* 'gären' < *geren*, *köst* 'Hefe' < *göst* jne., kus alamsaksa *g*-le vastab eesti keeles *k*. Teiselt poolt leiame eesti keeles sõnu, kus saksa *g*-le vastab *j*: *jäng*, *jeng* 'Gang (bei den

Webern), d. h. zwanzig Fäden von zwanzig Knäulen zugleich auf den Garnbaum gezogen', eesti sõna on lähtunud usutavasti ülemsaksa mitmusest *Gänge, jängitama* 'gängern, etwas mehr als im Schritt gehen (von Pferden)' < *gängern, jhti* < *Gicht, jhvt* < *Gift, jips* < *Gips* jne. Sõnad, kus esineb *j*, näivad olevat nooremad, s. o. ülemsaksa algupära. Äsja hajutatud balti-saksas oli esivokaalide ees teatavasti *j* pro *g*: *jēbn* 'andma', *jin* 'ging', *jestā* 'külalised' jne. (selle kõrval on vähemalt Tartus esinenud ka *γ* või *h*). Nagu osutavad mõned tõsiasjad, võis juba Mülleri ajal *g*-l olla kas isikuti või muudel tingimustel ka *j*-le lähedane varjund. Mülleri eelkäija Pühavaimu kirikus B. Russow kirjutab oma *Chronica*'s nimelt *yegen* pro *gegen*: *vide in de yegen, dar de Wyven wanen* (11), *in defüluiige yegen in de Wyfe* (70). Juba 14-ndalgi sajandil on Tallinna kantseleikeeles *g* ja *j* tarvitamise segiminekuud (Lesthal RKSpr. 113). Ka läti keeles leiduvad alamsaksa laenud osutavad, et kõnesoleval juhul on laenuandjas keeles olnud häälik, mis on seisnud lähedal palataalvelaarsele klusiilile ja nimelt heilisele *g*-le. — Sõnas *Wörrelix, Wörrilix* näeme ahtushääliku *γ* (või klusiili *g*) kadu. See kadu on ootuspärane. *γ* või *g* on kadunud ka sõnast *orel* ~ *örel* ~ *ōrel* < *orgel, örgel*, nagu omadestki eesti sõnadest, millel on olnud samasugused häälikulised suhted (Kettunen EKÄH 59).

3. Müller tähistab harilikult metafooniati niihästi ülemsaksa passaažides kui ka eesti keeles olevates alamsaksa laenudes: *Fröjtide, fröjtlic, frönituth, Mördridte, Röwer, Schörri, tröstima, tröstlic, füllime, gümminuth, Künstlikimb, müctada, Mündrifio, Wüh, Tüct* jne. Kuid on siiski mõni juht, millest peaks arvama, et seal on esinenud metafoonia, kuigi Müller seda ei märgi, näit. *Rojte*. Lasch MNGr 125 väidab, et eessilp *vor-* on kirjakeeles olnud üldine. Selle hääldusliku küljena esitatakse *vor-* rõhututes ja *vör-* rõhulistes eessilpides. Kuidas on Baltikumis olnud hääldussuhted, osutab kõigepealt eesti keel. Näeme, et laensõnades, kus esineb rõhuline eessilp *vor-*, on selle vasteks eesti keeles *vöör-*: *vöörkaup* < *vör-köp*, *vöörriütel* < *vör-rüter*, *vöörkoda*, vrd. *vör-hūs*, *vöormast* < *vör-mast*, *vöörväravad*, vrd. *vör-tör*, *vöölmölder* ~ *vöölmönder* ~ *vöör-münder* jne. < *vör-münder*, *vöörus* < *vör-hūs* jne. Ülemsaksast saadud laensõnades on rõhulise eessilbi vastena *voor-*: *Wiedemann EWb wörshū* < *Vorschuh*, *wöster* < *Vorsteherhund*, *wörreiter* 'Vorreiter'. Viimase sõnaga kõrvuti tunneb sõnaraamat

kuju *wör-rütel*, mille teine osis vähemalt on alamsaksa algupära. Sõna *voorrüütel* võib aga osutada ka kõikuvust *vor-* ja *vör-* tarvitamises. Teame ju, et Baltikumi alamsaksas on olnud ohtrasti igasuguseid kõikuvusi, mis olenesid sellest, et siirdlased ei tulnud samalt alalt. Et siin on olnud kõikuvusi, osutavad muide ka alamsaksakeelsed mälestusmärgid. *Russow*' *Chronica* tähistab üldiselt metafooniat, kuid siiski esineb küllalt juhte, kus samas sõnas on niihästi *vor-* kui *vör-*. Vt. sõnaloendit lk. 176: *vördeel* ~ *vördeſ*, *vördörſten* ~ *vördörſten*, *vörjöfen* ~ *vörjöfen*. On näiteid ka selle kohta, et rõhuline *vor-* on siiski kirjutatud *o-*ga: *vorjar* 'Frühjahr', *vorſproche* 'Fürsprache' jne. Järjekult ei olnud Mülleri ajal täiesti kindlat traditsiooni *vor-* ja *vör-* kirjutamises. Sellepärast ei tea öelda, kuidas just oli sõnade eb *vorſchone*, *vorſprafer*, eb *vornyre*, *vordeſhinuut*, *vordeſniſtuſe* tõeline hääldus. Müller kirjutab pealegi ka (ülemsaksapäraselt?) *vordeſhinuuth*, *vordeſniſte*. Käesolevas kirjutises on jäädud põhimõtte juurde, et arvatav rõhuline eessilp on eesti keeles transkribeeritud *vöör-*iks ja rõhutu *vor-*iks. Alamsaksa eessilbi *vor-* kohta eesti keeles vt. ka *EKiri* 1928, 598 jj-d.

4. Eesti keeles olevates alamsaksa laensõnades vastab alamsaksa *sch-*le *k:* *kool* < *schole*, *kinkima* < *schenken*. See asjaolu osutab, et siinses alamsaksas on *sch* hääldus olnud *sz* või *sk*, ega mitte *š*, nagu ülemsaksas ja mõnedes elavates alamsaksa murretes. *sk* ja *sz* esineb praegugi mitmetes as. murretes (*L a s c h* *MNGr* 173 jj.; *G r i m m e* *PDM* 50). Ei ole midagi selle arvamise vastu, et Mülleri ajal oli Tallinna alamsaksas *sch* häälduseks *sk* või *sz*. Kõrvuti esinevad *ſa*: *Biſſſchop* ja *ſiſup*, *ſiſoppit* ei tähenda ka, et selles sõnas oleks hääldatud *biſop*. Ka häälduskujust *bisſop* võib vägagi hästi areneda *piisup*. Üldisemalt tuntud *piiskop* osutab omaltki poolt, et selles sõnas pole olnud *š-i*. Sama näitab verb *kriiskama* < *krischen*. Pandagu siinkohal muuseas tähele vene laensõnu, kus esineb sõnasisene *sz* (= *cx*). Näeme, et neiski võib see häälikuteühend olla eesti keeles edasi antud *s-*ga. Vene toidu *паша* eesti vaste *pasha* hääldatakse ühiskeeles harilikult *paššä*. Vt. ka *Schlüter* *SbGEG* 1909, 24 jj-d.

5. Sõnade *wert*, *wertada*, *Wertlerit*, *Perme*, *Wertſtede*, *verſch*, *wcerdt*, *erwinuuth* jne. praegune hääldus näitab, et *e* oli *r-i* ees madaldunud *ä-*ks juba alamsaksas, sest nendeski eesti murretes, kus algupärane eesti *-er-* on säilinud, on alamsaksa laensõnades ikka *-är-*. *är* on olnud omane balti-saksa keelele kõige viimasema ajani: *märkn*, *värkštuba*, *värt*, *ärbn* jne.

6. Alamsaksa *ö*-le vastab eesti keeles õige mitmel juhul *õ*: *õli* < *ölje*, *õrel* 'orel' < *örgel*, *lõõr* < *rõr*, *rõnn* 'renn' < *rõnne*, *mõrtsukas* ? < *mörder*. Mõnes sõnas võib näha ka alamsaksa *o* vastena *õ*-d.

7. Sõna fuüppifene on loendis tuletatud alamsaksa sõnast *knipken*. Eesti vaste eeldab õigupoolest lähtumist kujust *knüphen*. Alamsaksas võib murdeti niihästi labiaali järel kui ka ees olev *i* labialiseeruda *ü*-ks (L a s c h MNGr 99 jj-d; S a r a u w NF I 303 jj-d). Labialisatsiooniküsimus on balti alamsaksas eriti huvitav ning ühtlasi keeruline peatükk, sest peale mitmesuguste labialisatsioonijuhtude kohtab siin ka vastupidist tendentsi, nimelt delabialisatsiooni. Delabialisatsioon on omane eriti Baltikumini läti osas, kus ta olemasolu võib seletada läti keele otsese mõjuga. Ent ka Eesti pinnal, peamiselt küll Lõuna-Eestis on ohtrasti näited selle kohta, kuidas näiteks *ü* asemel esineb *i*: Tartu *trikkima* ~ *trükkima*; Tartu *villima* ~ Tallinna *vüllima* 'täitma, täis valama'; W i e d e m a n n EWb *tiñning*, *tiñningi-koht* 'Schläfe' ~ AES Muhu *tüñningid* jne., vrd. alamsaksa *drücken*, *füllen*, *dünninge*.

8. Alamsaksas on rida sõnu, kus vahelduvad murdeti *o* ja *u* (L a s c h MNGr 91 jj-d; S a r a u w NF I 104). *o* muutumine *u*-ks on omane eriti labiaalide järel, kuid teda võib kohata ka muudel eeldustel. See häälikumuutus kajastub ka eesti keeles, kus esineb kõrvuti *pukk* ja *pokk* < *bock*, *buck*, *tull* ~ *toll* 'paadihank' < *dulle*, *dolle*, *rull* ~ *roll* < *rulle*, *rolle* jne.

9. Sõnade *ʃ*redigifole ja *reef*ihoppe praegused vasted *räästol* ja *rääskop* osutavad, et alamsaksas on neis sõnus olnud madal ehk lahtine *ē*, s. o. mingisugune *ē* või *ā* sarnane häälik. Eesti keel on üldse väga oluline keskalamsaksa *ē*¹, *ē*³ ja *ē*⁴ hääldusnüansi kindlaksmääramisel. *ē*³ ja *ē*⁴ on harilikult antud edasi eesti keeles pika *ē*-ga või *r*-i eel teatud juhtudel ka *ā*-ga. *ē*¹ aga, mis on saadud *ā*-st metafoonilisel teel, on eesti keeles enamasti ikka *ā*-na: *rääskop*, gooti *rahnjan*; *äädikas* < as. *etik*, gooti *akeit*, ladina *acetum*; *tääv* < as. *steven*, vana-saksi *stamn*; *ääs* < as. *ese* < germaani **asjōn*; *lääger* 'koot, pint' < as. *slegere* < verbist *slagen* 'lööma'; *väävel* < as. *swevel*, *swavel*, rootsi *svavel*; *käävel* < as. *gevel*, rootsi *gavel*.

10. Võib arvata, et sõna [r] hääldus oli Müllerigi ajal *prii*.

Alamsaksa laenudes on üldiselt *l*-i ja *r*-i ees esineva *v* vastena *p*: *proua* < *vrouwe*, *plink* < *flink* jne.

11. Mülleril esinev *ŋ*õwer võib peegeldada kas tõelist hääldust või on meil tegemist üksnes kinnipidamisega alamsaksa eeskujust. Praeguses eesti keeleuuses on teatavasti *rõovel*. Ka muudel juhtudel näeme, et tegijanime lõpp *-er* ja samuti ka muud algupära olev alamsaksa lõpp *-er* on eesti keeles dissimileeritud *-el*-iks, kui sõnatüves esineb ka *r*: *kortel*, *kärnel*, *rüütel*. Mülleril enesel on siiski ka juba *Börreliz*, *Börriliz*.

SUMMARY:

The German Loanwords of Georg Müller.

There are literary monuments of the Estonian language from the 16th century but only in the 17th century do they begin to occur in greater numbers. We have a rather voluminous collection of sermons, dating from the very beginning of the century, which were given between 1600 and 1606 by Georg Müller, pastor of the church of the Holy Ghost at Tallinn. The sermons, with a German preface, were published by W. Reimann "Neununddreissig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600—1606" (Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat XV, Tartu 1891). Müller's sermons are important for the Estonian, from the point of view not only of linguistic but of cultural history. The sermons reflect Tallinn life during Müller's time and incidentally we get an idea of the kind of language that was spoken 350 years ago. In the language of that time there existed several old forms and words which the present Estonian common language does not use or which have completely disappeared from the Estonian language. The 39 sermons are important too, because they are a gauge for the age of many German loanwords. In the present work chiefly those words are given which the author has been able to make certain of. Words of Greek, Latin and Hebrew origin which could come into the Estonian language only through the intermediation of the German language are also included in the German loanwords. Owing to the contents of the sermons the greater part of Müller's German loanwords denote religious conceptions, but there is, too, an abundance of those words the origin of which is found in everyday life. If we look at the sounds of the words we see that, with a few exceptions, they take their origin from the Low German. Until the Reformation, Low German was the only German dialect spoken in Estonian towns and even among the Germans in the country. In Estonia as well

as in Germany the Reformation dealt a severe blow to the Low German literary language. The place of the latter was gradually taken by High German. At Tallinn High German became the only official language just at the time when Müller's sermons were written. The reason for the change in lingual traditions was due chiefly to the fact that at the beginning of the 17th century the plague was raging in Tallinn and killed a great number of the old officials. The new ones which came in their stead came with High German literary traditions. As the language of the people Low German, of course, continued to exist. At Tallinn Low German died out completely only in the 19th century. The High German in the Tallinn of Müller's time could only have been spoken by a few of the higher sets. A great number of the Tallinn Estonians were simple people who did not come into contact much with the higher classes. If an Estonian spoke German it would be Low German. Therefore it is natural that the loanwords which come from the German language originated in the Low German usage. Although Müller himself uses the High German language in the notes and quotations of his sermons he has, nevertheless, in the speeches destined for the members of his congregation changed into Low German even those few High German words which accidentally appeared as he wrote. Müller did not use German loanwords because his knowledge of the Estonian language was insufficient. Although his German syntax really had great influence, one must still believe that he used only those German words which the Estonian of that time was acquainted with, which existed in the Estonian language of that time. As the author shows in the present Estonian dialects several German words occur even now which Müller used and which the tradition of the present common language does not know. If in the present Estonian language we do not find the doublet of some loanword there still is nothing to prove that these words were not used by the Tallinn Estonians at the end of the 16th and the beginning of the 17th centuries.

In several respects the Estonian language shows us what the pronunciation of the extinct Estonian Low German was like. The Estonian language is especially important in relation to metaphony. The Low German literary language before and during Müller's time did not always use the metaphonic marks. But with the aid of Estonian loanwords we can show where *o* and *u*

und where *ö* and *ü* were employed. The Estonian language shows, too, that in Müller's time *sch* was pronounced as *sk* or *sχ* and that there was a great difference in the pronunciation of Low German *ê*¹, *ê*³ and *ê*⁴. The *ee* of the Estonian language corresponds to the higher *ê*³, the *ää* to the lower *ê*¹. Before *r* is the *ê*⁴ as *-eer*, the *ê*¹ and *ê*³ as *-äär*.

At the end of the work a list is given of the Teutonic and other words which have been treated.

Käsitletud sõnade loend.

(Eesti loendisse on võetud üksnes need sõnad, mida ei käsitleta alfa-beetilises sõnastikus.)

E e s t i :	<i>kuñsisi</i> 45	<i>pannatamad</i> 40
<i>āblat</i> 39	<i>kärnel</i> 52	<i>pasha</i> 50
<i>altar, alttari</i> 45, 48	<i>käärima</i> 48	<i>pieire</i> 45
<i>arštima</i> 45	<i>kõrt</i> 39	<i>piht-wāder, piht-water</i> 40
<i>baar</i> 44	<i>käävel</i> 51	<i>pīp</i> 40
<i>doch</i> 42	<i>kōst</i> 48	<i>pīpar</i> 41
<i>dokument</i> 44	<i>kūnna</i> 39	<i>pīiskop</i> 50
<i>džentlmen</i> 44	<i>kūnnama</i> 8, 39	<i>pind</i> 41
<i>Ebbauschkufet</i> 38	<i>kūnnatu</i> 39	<i>piññ</i> 41
<i>haamer</i> 8, 37	<i>laat</i> 39	<i>plink</i> 52
<i>hamber</i> 3, 11, 37	<i>lañtsi-pois</i> 39	<i>plöömikene</i> 39
<i>jeng</i> 48	<i>lappida</i> 45	<i>poki-reig</i> 41
<i>jihti</i> 49	<i>lig pajatis, lihkpajatufse</i>	<i>pokk</i> 41, 51
<i>jihvt</i> 49	jne. 39	<i>prii</i> 51
<i>jips</i> 49	<i>lör-kapp</i> 39	<i>proua</i> 52
<i>jäng</i> 48	<i>lõdr</i> 51	<i>pukk</i> 51
<i>jängitama</i> 49	<i>lääger</i> 51	<i>pürjel, pürger</i> jne. 41
<i>kārman</i> 39	<i>māf</i> 40	<i>püüd(ma)</i> 41
<i>kaldunid</i> 48	<i>marījen-plōm</i> 39	<i>pūt, püt</i> 41
<i>kamber</i> 9, 11, 37	<i>mukitama</i> 40	<i>raatus</i> 41
<i>kapp</i> 39	<i>mukk</i> 40	<i>rafchke</i> 38
<i>kēmel</i> 25, 42	<i>muòdi</i> 45	<i>reis-māf</i> 40
<i>kekk</i> 48	<i>muskat-plōm</i> 39	<i>rentsel</i> 42
<i>kinkima</i> 50	<i>mōrtsukas</i> 40, 51	<i>rihtima</i> 42
<i>kool</i> 50	<i>mündrik</i> 40	<i>roll</i> 51
<i>kōrt</i> 39	<i>mütsisi</i> 45	<i>rull</i> 51
<i>kortel</i> 52	<i>niht</i> 39	<i>rōnn</i> 51
<i>kripsmāt</i> 40	<i>nipp</i> 40	<i>rāakima</i> 41
<i>kriiskama</i> 50	<i>olderman, oilterman</i> 48	<i>rās-kopp</i> 41
<i>krōnima</i> 39	<i>orel</i> 49	<i>rās-peññing</i> 41, 51
<i>kuñs-kopp, kuntskoppi</i> 39	<i>pannama, pannatama</i>	<i>räästol</i> 41
	jne. 40	<i>rōst</i> 42
		<i>rüütel</i> 52
		<i>seltsi</i> 45

<i>toch</i> 42	Vana-saksi:	<i>engel</i> 10
<i>toll</i> 51	<i>stamn</i> 51	<i>epistel</i> 7
<i>tiñning</i> 51		<i>erven</i> 33
<i>trikkima</i> 51	Alamsaksa:	<i>ese</i> 51
<i>tratt</i> 47	<i>ach</i> 6	<i>etik</i> 51
<i>triemletta</i> 45	<i>aftåt</i> 6	<i>ewangeliste</i> 8
<i>triipus</i> 41	<i>alden</i> 48	<i>ewangelium</i> 8
<i>truüml</i> 45	<i>altar, alter</i> 6, 48	<i>exempel</i> 7
<i>trükkima</i> 51	<i>ammet</i> 6	
<i>tull</i> 51	<i>anker</i> 6	<i>flink</i> 52
<i>tüñningid</i> 51	<i>apostel</i> 7	<i>Frankrike</i> 8
<i>tuurima</i> 42	<i>arste</i> 7	<i>füllen</i> 51
<i>tääv</i> 51		
<i>undreht, unreht jne.</i> 42	<i>bank</i> 20	<i>Galileer</i> 11
<i>wewli-plõmid</i> 39	<i>bannich</i> 18	<i>geck</i> 12, 48
<i>villima</i> 51	<i>barm</i> 22	<i>gegen</i> 49
<i>wõr-reiter</i> 49	<i>bas(s)une</i> 18	<i>gehõrsam</i> 8
<i>wõr-rütel</i> 50	<i>begären</i> 7	<i>geren</i> 14, 48
<i>wõrshü</i> 49	<i>behalten, beholden</i> 48	<i>gevel</i> 51
<i>wõster</i> 49	<i>benk</i> 20	<i>gewald</i> 48
<i>wuññ</i> 43	<i>berm</i> 22	<i>glas</i> 12
<i>vuõdrest</i> 45	<i>bibel, biblië</i> 19	<i>gõst</i> 48
<i>wõrst, võrst</i> 43	<i>bichtvader</i> 19	<i>günnen</i> 8
<i>wärks-tuba, wärk-tuba</i> 43	<i>bischof, bischup</i> 20, 50	<i>hamer</i> 8, 37
<i>väävel</i> 51	<i>blomeken</i> 7	<i>hammer</i> 8, 37
<i>võõrkaup</i> 49	<i>bock</i> 51	<i>Heiland</i> 9
<i>võõrkoda</i> 49	<i>bõrger(e)</i> 22	<i>her, here</i> 9
<i>võõrmast</i> 49	<i>braden</i> 21	<i>historia</i> 9
<i>võõrmünder</i> 49	<i>bruken</i> 22	<i>hof</i> 9
<i>võõrrütel</i> 49	<i>brüt</i> 22	<i>holden</i> 48
<i>võõrus</i> 41, 49	<i>buck</i> 51	<i>hucheler, hugeler</i> 9
<i>võõrväravad</i> 49	<i>büsse</i> 22	<i>hüs</i> 21
<i>vüllima</i> 51	<i>büte</i> 22	
<i>õli</i> 51	<i>capit(t)el</i> 11	<i>ja</i> 10
<i>õrel</i> 49, 51	<i>catechismus</i> 11	<i>jesuiter</i> 10
	<i>conscop</i> 14	<i>Israel</i> 9
<i>äädikas</i> 51	<i>dacht</i> 25	<i>Israeliter</i> 10
<i>ääs</i> 51	<i>däler</i> 25	<i>Juda</i> 11
<i>õrel</i> 51	<i>dansen, danzen</i> 26	<i>kaldünen</i> 48
Germaani:	<i>denen</i> 26	<i>kamer</i> 11, 37
*asjõn 51	<i>dênst, denest</i> 26	<i>kammer</i> 11, 37
	<i>doch</i> 27	<i>kapittel</i> 11
Gooti:	<i>dolle</i> 51	<i>kappe</i> 11
<i>akeit</i> 51	<i>drücken</i> 51	<i>kardinale</i> 11
<i>rahnjan</i> 51	<i>dulle</i> 51	<i>kärman</i> 11
	<i>dünninge</i> 51	<i>kede(ne)</i> 12
	<i>duren</i> 29, 42	<i>keiser</i> 12

<i>kelder, keller</i> 12	<i>ølje</i> 51	<i>schlumpes wyse</i> 38
<i>klênode, kleinode</i> 12	<i>orgel, örgel</i> 49, 51	<i>schmaheit</i> 38
<i>kloppen</i> 12	<i>orsake</i> 18	<i>schole(ne)</i> 13, 50
<i>knipken</i> 17	<i>paradis</i> 18	<i>scholemester, scholmeister</i> 13
<i>kôr</i> 13	<i>passion</i> 18	<i>schorte</i> 14
<i>kost(e)lik</i> 14	<i>pater</i> 18	<i>scheuen</i> 38
<i>krischen</i> 50	<i>Patriarchen</i> 19	<i>selschop</i> 25
<i>krone</i> 13	<i>pawes(t)</i> 18	<i>side(n)</i> 25
<i>kronen</i> 13	<i>penni(n)k</i> 19	<i>slagen</i> 51
<i>kunst</i> 13	<i>perfon</i> 19	<i>slam</i> 14
<i>kunstlik</i> 14	<i>Pharao</i> 30	<i>slegere</i> 51
<i>kun(t)schap, kunschop</i> 14	<i>Pharifeer</i> 32	<i>smucken</i> 17
<i>landesknecht</i> 14	<i>pietske</i> 20	<i>solt</i> 48
<i>lappen</i> 14	<i>pin, pinne</i> 20	<i>spegel</i> 19
<i>ledder</i> 23	<i>pipe</i> 20	<i>spil(l)</i> 20
<i>lere</i> 14	<i>plâster</i> 21	<i>spîlden, spîllen</i> 20
<i>ler(e)knape</i> 14	<i>plichtanker</i> 21	<i>spittâl</i> 19
<i>Lîflant</i> 14	<i>pocke, poche</i> 21	<i>spittelere</i> 19
<i>lîk, like</i> 15	<i>pot</i> 21	<i>spittelsch</i> 19
<i>likenisse</i> 15	<i>predikstôl, prekstoel</i> 21, 41	<i>spole</i> 21
<i>lîkwort</i> 15	<i>Prophet</i> 21	<i>stal</i> 25
<i>lôrbere</i> 15	<i>Pfalm</i> 24	<i>stevan</i> 51
<i>louwe, lowe, lauwe</i> 15	<i>put</i> 21	<i>stôl</i> 27
<i>lust</i> 15	<i>racker, racher</i> 23	<i>stormen</i> 27
<i>lutterân</i> 15	<i>rasen</i> 22	<i>stucke</i> 29
<i>malen</i> 15	<i>râthûs</i> 23	<i>stunde, stunt</i> 28
<i>maler</i> 15	<i>reis(e)</i> 23	<i>summa</i> 25
<i>mantel</i> 16	<i>rekenschop</i> 23	<i>swevel</i> 33, 38, 51
<i>martelere</i> 17	<i>rennestên, rentsel</i> 23, 42	<i>tange</i> 26
<i>mate</i> 15	<i>richtesnôr</i> 23, 38	<i>Tatern</i> 26
<i>meister</i> 16	<i>rolle</i> 51	<i>tempel</i> 26
<i>merk</i> 16	<i>Römer</i> 24	<i>Testament</i> 27
<i>merken</i> 16	<i>rönne</i> 51	<i>tôlner</i> 29
<i>mertelere</i> 17	<i>rôr</i> 51	<i>torn</i> 27
<i>messe</i> 16	<i>rose</i> 23	<i>trôst</i> 28
<i>mester</i> 16	<i>roste</i> 24	<i>trôsten</i> 28
<i>morder</i> 16, 51	<i>rover</i> 24	<i>trôstlik</i> 29
<i>munderke</i> 17	<i>rulle</i> 51	<i>trotz</i> 28
<i>mure</i> 17	<i>rûm</i> 23	<i>trumme</i> 28
<i>naber</i> 17	<i>salven</i> 24	<i>truwe</i> 28
<i>narre</i> 17	<i>sante</i> 24	<i>Turke</i> 30
<i>offer, opper</i> 17	<i>schemel</i> 25	<i>Tuutz</i> 29
<i>offeren, opperen</i> 18	<i>schenzen</i> 12, 50	<i>tyrann</i> 30
<i>olde</i> 48	<i>schiltwachte</i> 25	<i>unde, und</i> 30
<i>olderman</i> 48	<i>schlan</i> 38	<i>ungehorsam</i> 30
	<i>schleden</i> 38	<i>unrecht</i> 30

<i>valsch, vals</i> 31	<i>wachte</i> 31	<i>Schlamm</i> 14, 38
<i>vangen</i> 32	<i>wachthûs</i> 31	<i>Schwefel</i> 38
<i>vat</i> 31	<i>wage</i> 31	
<i>vers</i> 33	<i>wanderen</i> 31	<i>Taler</i> 25
<i>versch, vers</i> 32	<i>werkstede</i> 32	<i>värkstüba</i> 50
<i>vige</i> 32	<i>wert</i> 33	<i>värt</i> 50
<i>vördeel, vordel</i> 50	<i>wik</i> 32	<i>Vorreiter</i> 50
<i>vordēnen</i> 26	<i>wis, wisse</i> 32	<i>Vorschuh</i> 49
<i>vordēnst</i> 26	<i>wunde</i> 32	<i>Vorsteherhund</i> 49
<i>vördörften, vordörften</i> 50	<i>yegen</i> 49	
<i>vör-hüs</i> 49		<i>Rootsi :</i>
<i>vorjar</i> 50	<i>Ülemsaksa :</i>	<i>gavel</i> 51
<i>vör-köp</i> 49	<i>arbm̄</i> 50	<i>svavel</i> 51
<i>vör-mast</i> 49	<i>Arzt</i> 7, 37	<i>tratt</i> 47
<i>vör-münder</i> 49		
<i>vör-rüter</i> 49	<i>Bürger</i> 23, 37	<i>L ä t i :</i>
<i>vorschonen</i> 8		<i>āmars, āmurs</i> 37
<i>vorschoninge</i> 8	<i>Gänge</i> 49	<i>kañbaris</i> 11
<i>vörföken, vorföken</i> 50	<i>gängern</i> 49	<i>reñstele</i> 42
<i>vorsprake</i> 8	<i>Gicht</i> 49	
<i>vörspraker</i> 8	<i>Gift</i> 49	<i>V e n e :</i>
<i>vorsprocke</i> 50	<i>Gips</i> 49	<i>пача</i> 50
<i>vorste</i> 33		
<i>vör-tör</i> 49	<i>jēbm̄</i> 49	<i>L a d i n a :</i>
<i>vorwiten</i> 8	<i>jestə</i> 49	<i>acētum</i> 51
<i>vrí</i> 21	<i>jiṅ</i> 49	<i>pater noster</i> 18
<i>vrouwe</i> 52		<i>sacramentum</i> 24
<i>vullen</i> 33	<i>märkn̄</i> 50	<i>summa</i> 25
<i>vurste</i> 33	<i>Richtschnur</i> 38	

Tarvitatud kirjandust ja allikaid.

- AES = Akadeemilise Emakeele Seltsi murdekogud Eesti ja Sugukeelte Arhiivis.
- AES = Heinrich Stahl, *Anführung zu der Ehstnischen Sprach.* Revall 1637.
- Beiträge = Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache. Pernau I (1813) —.
- Biblia = Biblia. Dat ys: De gantze hillige Schrift (Sassisch). Wittenberch 1599. Kui ei ole märgitud selle teose lehekülge, on näide võetud piibli eesotsas olevast sõnade ja nimede loendist.
- Bibl. Verz. = E. N. Setälä, *Bibliographisches verzeichnis der in der literatur behandelten älteren germanischen bestandteile in den ostseefinnischen sprachen.* (Finnisch-Ugrische Forschungen XIII.) Helsingfors 1912—1913.
- BT = Lutz Mackensen, *Baltische Texte der Frühzeit.* (Abhandlungen der Herder-Gesellschaft und des Herder-Instituts zu Riga V 8.) Riga 1936.
- Chronica = Balthasar Russow's Chronica der Prouintz Lyfflandt, in erneuetem Wiederabdrucke, mit Wörterbuch und Namenregister versehen. Riga 1857.
- EK = Eesti Keel. Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri. Tartu I (1922)—.
- EKirj = Eesti Kirjandus. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne. Tartu I (1906)—.
- EKAH = Lauri Kettunen, *Eestin kielen äännehistoria.* Toinen, uusittu painos. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 156) Helsinki 1929.
- ERL = Paul Ariste, *Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles.* (Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B XXIX a.) Tartu 1933.
- EtWb = Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.* Achte verbesserte und vermehrte Auflage. Strassburg 1915.
- EWb = J. Wiedemann, *Eesti-Saksa Sõnaraamat.* Kolmas muutmatu trükk teisest, dr. Jakob Hurt'i poolt redigeeritud väljaandest. Sissejuhatusega varustanud Albert Saareste. Tartu 1923.
- HMH = Paul Ariste, *Hiiu murrete häälikud.* (Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B XLVII 1) Tartu 1939.
- KA = Anton Thor Helle, *Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache* .... Halle 1732.

- LV = Albert Saareste, Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes. I. Analüüs. (Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B VI₁) Tartu 1924.
- LW = Lauri Kettunen, Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. Helsinki 1938.
- LSp = Henricus Stahl, Leyen Spiegel. Darinnen kürztlich gezeigt wird wie ein einfaltiger Christ die Fest- vñ Sontägliche Evangelia in reiner Lehr und heiligem Leben jhm zu nutze machen kan. Revall 1641—9.
- Manud = Henricus Göseke, Manuctio ad Linguam Oesthonicam, Anführung zur Öhstnischen Sprache. Reval 1660.
- MNGr = Agathe Lasch, Mittelniederdeutsche Grammatik. Halle a. S. 1914.
- MNW = A. Lasch — C. Borchling, Mittelniederdeutsches Handwörterbuch. Hamburg 1928 —.
- MT 240 = Kustav Must, Kuuldalisi murdetekste Jüri kihelkonnast. 1938. Käsikiri Eesti ja Sugukeelte Arhiivis.
- Müller = Neununddreissig Estnische Predigten vom Georg Müller aus den Jahren 1600—1606. Mit einem Vorwort von Wilhelm Reiman. (VhGEG XV.) Dorpat 1891.
- NF = Chr. Sarauw, Niederdeutsche Forschungen. I. Vergleichende Lautlehre der niederdeutschen Mundarten im Stammlande. II. Die Flexionen der mittelniederdeutschen Sprache. (Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser V₁ ja X₁) København 1921—1924.
- NRL = H. J. Streng, Nuoremmat ruotsalaiset lainasanat vanhemmassa suomen kirjakelessä. Helsinki 1915.
- PDM = Hubert Grimme, Plattdeutsche Mundarten. Zweite durchgesehene Auflage. Berlin-Leipzig 1922.
- RKSpr = Ralph Lesthal, Die Revaler Kanzleisprache im XIV. Jahrhundert. 1931. Käsikirjaline magistritöö Eesti ja Sugukeelte Arhiivis, nr. 350.
- Rossinius = Joachim Rossinius, Südestnische Uebersetzung des Lutherischen Katechismus, der Sonntags-Evangelien und -Episteln und der Leidensgeschichte Jesu nebst einem Anhang in das Südestnische übersetzter Kirchenlieder und Stücke der Agende mit einer Einleitung von Wilhelm Reiman. (VhGEG XIX.) Jurjew (Dorpat) 1898.
- SbGEG = Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Tartu 1861—.
- SKhU = Johann Sehwers, Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen. (Veröffentlichungen des Slavischen Instituts an der Friedrich-Wilhelms Universität Berlin.) Leipzig 1936.
- SKTT = Heikki Ojansuu, Suomen kielen tutkimuksen työmaalta. Sarja esitelmä. I. Jyväskylä 1916.

- SUST = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia. Helsinki I (1890) —.
- SvEtO = E l o f H e l l q u i s t, Svensk etymologisk ordbok. Lund 1922.
- Svio-Estonica = Svio-Estonica. Årsbok utgiven av Svensk-estniska samfundet vid Tartu Universitet. — Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi Aastaraamat. Tartu 1934 —.
- VEtFW = K a i D o n n e r, Verzeichnis der etymologisch behandelten finnischen Wörter. (Annales Academiae Scientiarum Fennicae BXXXVI.) Helsinki 1937.
- VBW = Versuch eines bremisch-niedersächsischen Wörterbuchs. Bremen 1767—1771.
- VEKVM = A l b e r t S a a r e s t e ja A. R. C e d e r b e r g, Valik eesti kirja-keele vanemaid mälestisi a. 1524—1739. Tartu 1925—31.
- VhGEG = Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Tartu I (1840) —.
- Vir = Virittäjä. Uusi jakso. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki 1897 —.

Sisukord.

Eessõna	3—5
Sõnaloend	6—33
Ülevaade laensõnadest	34—47
Häälikuloolisi märkusi	48—52
Summary:	53—55
Käsitletud sõnade loend	56—59
Tarvitatud kirjandust ja allikaid	60—62